

Munich Personal RePEc Archive

The differences between the commercial banking system and Islamic Banking in the context of the global financial crisis

Czerniak, Adam

Warsaw School of Economics, Poland

November 2010

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/26971/>

MPRA Paper No. 26971, posted 25 Nov 2010 14:49 UTC

SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA W WARSZAWIE

Adam Czerniak
Katedra Ekonomii II
Kolegium Gospodarki Światowej

**Symptomy kryzysu globalnego a etyka gospodarcza religii
światowych. Analiza porównawcza bankowości islamskiej
i bankowości klasycznej w kontekście kryzysu
finansowego.**

Badanie własne wykonane w ramach środków na badania własne –
Rezerwa Rektora 2010

Warszawa 2010

Spis treści

Spis treści	2
Streszczenie polskie	3
Streszczenie angielskie	4
1. Wstęp	5
2. Etyczne fundamenty bankowości islamskiej.....	7
2.1 Bankowość islamska a prawa szariatu	7
2.2 Etyczne fundamenty bankowości klasycznej a ekonomia islamska.....	10
3. Historia i teraźniejszość bankowości islamskiej	13
3.1 Historia bankowości islamskiej i jej stan obecny.....	13
3.2 Przegląd podstawowych instrumentów bankowości islamskiej.....	18
4. Przegląd badań porównujących bankowość islamską i bankowość klasyczną	21
5. Bankowość islamska i bankowość klasyczna a skutki globalnego kryzysu finansowego	29
5.1 Hipotezy badawcze	29
5.2 Weryfikacja hipotez metodami ilościowymi.....	33
5.2.1 Analiza zmian indeksów akcji islamskich i globalnych.....	33
5.2.2 Analiza zmian kredytów zagrożonych	37
5.2.3 Analiza płynności na rynku międzybankowym	44
6. Podsumowanie	48
Literatura.....	52
Załącznik 1.....	54
Załącznik 2.....	55

Streszczenie polskie

W badaniu zostały przeanalizowane zmiany wyceny oraz dostępności poszczególnych instrumentów finansowych w wybranych krajach muzułmańskich, a także wyniki finansowe banków islamskich w okresie kryzysu finansowego w latach 2007-2009 na tle sytuacji sektora finansowego krajów Europy Zachodniej oraz USA, gdzie dominuje bankowość klasyczna. Na tej podstawie spróbowano zweryfikować następujące hipotezy: (1) ze względu na sposób finansowania i awersję do podejmowania ryzyka przez przedsiębiorstwa działające zgodnie z prawami szariatu oraz zakaz spekulacji ceny akcji islamskich cechowały się w okresie kryzysu finansowego niższą zmiennością oraz wyższą stabilnością niż ceny akcji innych przedsiębiorstw; (2) w związku z koniecznością kierowania się prawem szariatu aktywa banków islamskich charakteryzowały się znacznie niższym poziomem ryzyka niż banków klasycznych; (3) wzajemne zaufanie w ramach sektora finansowego w krajach islamskich, wynikające z wyznawania tej samej religii i kierowania się tymi samymi zasadami szariatu, przyczyniło się do ograniczenia spadku dostępności pieniądza na rynku międzybankowym, które miało miejsce na większości rynków finansowych w związku z kryzysem zaufania wobec instytucji finansowych. Z przeprowadzonego badania wynika, że należy odrzucić wszystkie powyższe hipotezy. Oznacza to, że reakcja islamskich i klasycznych rynków finansowych na światowy kryzys nie były istotnie od siebie różne.

**The differences between the commercial banking system and
Islamic Banking in the context of the global financial crisis**

This article deals with the issue of Islamic Banking and its differences from the classical, anglo-saxon banking system. It investigates the availability, prices and volatility of Islamic financial instruments during the global financial crisis in comparison to the behavior of similar instruments offered by commercial banks. For this purpose 3 hypothesis, based on conclusions from the state-of-the-art research on Islamic Finance, were tested: (1) because of the prohibition of speculation, high risk aversion and a distinctive form of enterprise financing the equity prices of shariah-compliant firms were less volatile and more stable than other equity prices; (2) the asset portfolio of classical banks were much more riskier than of similar Shariah-compliant banks; (3) the higher level of trust between Islamic financial market participants induced by sharing the same religion, values and the same set of moral and formal rules has reduced in comparison to the classical banking scheme the dry-up of interbank money liquidity caused by the recent financial crisis. The results of the conducted tests indicate that there were no major differences between Shariah-compliant and commercial banks during the recent financial crisis.

1. Wstęp

Globalny kryzys finansowy, który rozpoczął się od pęknięcia bańki spekulacyjnej na amerykańskim rynku hipotecznym w 2007 r., przyczynił się w związku z nadmiernym wzrostem niespłacanych kredytów do spadku płynności w dużej części instytucji finansowych, w tym w szczególności w USA. W konsekwencji tych wydarzeń nastąpił znaczący spadek wzajemnego zaufania na rynkach międzybankowych, powodujący istotny wzrost premii za ryzyko i ograniczenie praktycznie do zera możliwości pozyskiwania kapitału w ramach transakcji pomiędzy poszczególnymi bankami. Efektem tego były spadek indeksów akcyjnych i ograniczenie dostępności kredytów dla sektora prywatnego, co wraz z pęknięciem baniek spekulacyjnych na rynkach nieruchomości (np. w Hiszpanii, Wlk. Brytanii i Irlandii) przyczyniło się do wystąpienia recesji w największych rozwiniętych gospodarkach i najgłębszego od II Wojny Światowej spadku tempa wzrostu gospodarczego na świecie.

W takiej sytuacji naturalną reakcją części inwestorów było poszukiwanie nowych, alternatywnych form i kierunków alokacji kapitału. Jedną z nich była bankowość islamska, która ze względu na swoją egzotyczną konstrukcję i wynikającą z etycznych fundamentów islamu wysoką awersję do ryzyka była postrzegana jako bezpieczna przystań dla poszukujących wysokich stóp zwrotu inwestorów. Dodatkowo, uwagę zwracał również relatywnie niski w porównaniu z największymi bankami, spadek wartości aktywów banków islamskich. Jak pisał w 2009 r. „The Banker”: „Bankowość islamska zapewniła Iranowi odporność na recesję” [Banker; 2009]. Równocześnie aż pięć islamskich banków z Iranu dołączyło w 2009 r. do grona 1000 największych banków na świecie po kryzysie finansowym, co wraz ze średnim tempem wzrostu islamskich instytucji finansowych w ostatnim dziesięcioleciu na poziomie 15% r/r zachęcało inwestorów do

lokowania środków w krajach muzułmańskich. Świadczą o tym wypowiedzi analityków rynkowych, zdaniem których w obliczu globalnego spadku zaufania i nadmiaru toksycznych aktywów „miejsce, gdzie znajdują się pieniądze jest świat Islamu. To jest obszar wzrostu.” [International Tax Review; 2009].

W związku z powyższym warto poddać analizie bankowość islamską w okresie kryzysu finansowego, szczególnie w kontekście jej etycznych fundamentów, promujących sprawiedliwe rozkładanie ryzyka pomiędzy uczestników rynków finansowych, społeczną odpowiedzialność oraz bezpieczeństwo dokonywanych transakcji. W niniejszym badaniu postawione zostało zatem pytanie, czy uwarunkowane religijnie fundamenty bankowości islamskiej istotnie przyczyniają się do ograniczenia negatywnych skutków globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego w krajach muzułmańskich.

Układ niniejszego badania jest następujący. W części 1 badania (podpunkt 2) omówione zostały uwarunkowane religijnie etyczne fundamenty ekonomii islamskiej, w tym w szczególności te dotyczące sektora bankowego. W tej części dokonano również zestawienia systemu etyki bankowości islamskiej z etycznymi podstawami bankowości klasycznej, wywodzącymi się z protestanckiej etyki kalwinizmu. W 2 części badania przedstawiono zarys historyczny rozwoju bankowości islamskiej oraz jej stan obecny, w tym wielkość i strukturę geograficzną aktywów, a także dokonano przeglądu najważniejszych islamskich instrumentów finansowych funkcjonujących w sektorze bankowym krajów muzułmańskich (podpunkt 3). W ostatniej części badania na podstawie przeglądu literatury dotyczącej porównania systemu bankowości klasycznej i islamskiej (podpunkt 4) dokonano identyfikacji 3 możliwych kanałów, poprzez które etyczne fundamenty bankowości islamskiej mogą przyczynić się do ograniczenia, w porównaniu z klasycznym systemem

bankowym, negatywnych skutków globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego (podpunkt 5.1). Na koniec tej części w przetestowano postawione hipotezy przy pomocy narzędzi statystycznych i ekonometryczny (podpunkt 5.2). W podpunkcie 6 dokonano podsumowania badania oraz omówienia możliwych przyczyn otrzymanych wyników.

2. Etyczne fundamenty bankowości islamskiej

2.1 Bankowość islamska a prawa szariatu

Bankowość islamska stanowi część islamskiego systemu finansowego, obejmującego również instytucje ubezpieczeniowe, oparte na religii systemy redystrybucji dobrobytu oraz organizacje charytatywne. W przeciwieństwie do bankowości klasycznej (CB - zwanej też przez autorów islamskich bankowością komercyjną), bankowość islamska (IB) powstała w dużej mierze jako koncepcja teoretyczna muzułmańskich środowisk akademickich pracujących od połowy XX wieku nad budową systemu redystrybucji kapitału, który stanowiłby zgodną z prawami szariatu¹ alternatywę dla rozwijającej się w krajach islamu bankowości klasycznej. Koncepcja ta, zwana ekonomią islamską, miała stanowić złoty środek pomiędzy konkurującymi ze sobą w tamtych czasach ekonomią socjalistyczną i ekonomią klasyczną (kapitalistyczną), łącząc ze sobą społeczną odpowiedzialność socjalizmu i efektywność kapitalizmu [Arif; 1985]. Wyróżnionymi przez Azida [2010] podstawowymi celami ekonomii islamskiej są:

1. Zaprowadzenie społecznej sprawiedliwości;

¹ Szariat to prawo islamskie oparte na dokonywanej przez wysokich rangą dostojników duchowych interpretacji tekstów Koranu, Sunny i innych świętych ksiąg. Dotyczy zarówno sfery duchowej jak i sfery życia codziennego. Kraje, w których prawo szariatu jest prawem państwowym lub prawem uznawanym na szczeblu regionalnym, zostały przedstawione na mapie 1.

2. Wyeliminowanie biedy;
3. Zredukowanie ekonomicznych nierówności;
4. Uwolnienie społeczeństwa od korupcji;
5. Wprowadzenie systemu wolnego od stopy procentowej;
6. Działanie na chwałę Allaha (cel nadrzędny).

Przedmiotem analizy w ekonomii islamskiej jest „człowiek islamu” (*Muslim Man*), który w przeciwieństwie do *homo oeconomicus*, jest zawsze osobą głęboko wierzącą, kierującą się prawami szariatu i mającą na uwadze nie tylko życie doczesne, ale również życie po śmierci [Arif; 1985]. Co więcej, kierowanie się przez człowieka islamu w swoich działaniach prawami szariatu jest uznawane przez ekonomistów islamskich za w pełni racjonalne z tego względu, że tylko Bóg wie, co jest dla człowieka najlepsze. W związku z tym człowiek islamu zawiera swoje decyzje woli Allaha, objawionej w świętych pismach i kazaniach proroków, dzięki czemu zyskuje jego przychyłność oraz szczęście w tym i późniejszym życiu [Azida; 2010].

Z punktu widzenia bankowości islamskiej istnieją trzy kluczowe zakazy mające źródło w Koranie - zakaz *riba* oraz zakazy angażowania się w transakcje o cechach *gharar* i *maysir*². *Riba* (z arabskiego: wzrost; dodatkowy dochód) oznacza zysk, który nie został zarobiony poprzez własną pracę, a jedynie poprzez obrót środkami finansowymi (kapitałem). Tym samym zakaz *riba* (tłumaczony też jak zakaz lichwy) w ujęciu ekonomicznym jest równoznaczny z zakazem oprocentowania pożyczek i depozytów, gdyż, w wyniku nieuzasadnionych działaniami poszczególnych jednostek zaangażowanych w transakcję redystrybucji środków finansowych, prowadzi do niesprawiedliwego podziału kapitału i przyczynia się do powstawania nierówności społeczno-ekonomicznych zwanych (*zulm*). Innymi słowy, w islamie każdy

² J. Karwowski: Uwagi na temat bankowości islamskiej. „Bank i Kredyt” 2005 nr 9, s. 67-74.
Oraz Khan 2010

dochód powinien być odpowiedni do nakładów pracy, a pieniądz nie może wytwarzać dodatkowej wartości sam z siebie [Presley, Sessions; 1994]. Z kolei zakazy podejmowania działań o charakterze *gharar* (z arabskiego: niepewność; transakcje, których wynik jest niepewny) oraz *maysir* (hazard) odnoszą się bezpośrednio do kwestii podejmowania nadmiernego ryzyka przez muzułmanów. Zakaz *gharar* w praktyce oznacza zakaz dokonywania transakcji dobrami, których cechy charakterystyczne (np. cena, jakość, ilość) nie zostały dokładnie określone, a także handel dobrami, które nie znajdują się w posiadaniu sprzedającego. W ramach klasycznych transakcji finansowych zakaz ten dotyczy np. dokonywania transakcji typu *futures*, krótkiej sprzedaży czy transakcji z użyciem opcji rzeczywistych. Zakaz hazardu (*maysir*) dotyczy poza uczestnictwem w grach losowych również zaangażowania kapitałowego w transakcje o charakterze losowym, w tym w szerokim rozumieniu transakcji o charakterze spekulacyjnym. Oba zakazy mają na celu ochronę uczestników rynku przed stratami wynikającymi z asymetrii informacji oraz czerpaniem korzyści majątkowych z niewiedzy. Dla dokonywania transakcji finansowych w ramach bankowości islamskiej znaczenie ma jeszcze jedno podstawowe prawo koraniczne – *haram*. Zabrania ono angażowania się w jakikolwiek sposób (także finansowy) w produkcję, sprzedaż oraz konsumpcję towarów i usług zabronionych przez religię, w tym przede wszystkim tytoniu, broni, wieprzowiny, hazardu, pornografii czy kinematografii.

Poza zakazami dotyczącymi podejmowania ryzyka oraz lichwy w Koranie i Sunnie nie zostały zawarte ograniczenia dotyczących innych aspektów kapitalizmu (kapitalistycznego sposobu produkcji, relacji pracodawca-pracownik, działania „sektora kapitalistycznego” czy kapitalistycznej nadbudowy społeczno-ekonomicznej) [Rodinson; 1974]. Co więcej, z badań ekonometrycznych [Noland; 2005] wynika, że jeżeli jakakolwiek religia sprzyja wyższemu wzrostowi

gospodarczemu to jest to tylko Islam³. Może to być związane z wysoką kreatywnością muzułmanów przy podejmowania działań ekonomicznych [Rodinson; 1974].

2.2 Etyczne fundamenty bankowości klasycznej a ekonomia islamska

Zgodnie z analizami przeprowadzonymi przez Maxa Webera [1994] moralnymi fundamentami kapitalizmu w Europie Zachodniej i w USA, w tym również współczesnego systemu finansowego i klasycznej bankowości, była utylitarystyczna etyka protestancka kalwinizmu. Jednym z jej podstawowych założeń, odróżniających ją od bliskiego kalwinizmowi luteranizmowi (szczególnie w aspekcie praktycznym), była bazująca na interpretacji Pisma Świętego idea podwójnej predestynacji. „Dla Kalwina predestynacja to [...] kolejny przykład ogólnej tajemnicy ludzkiej egzystencji, w której jedni w niewytłumaczalny sposób są [przez Boga] faworyzowani darami materialnymi bądź duchowymi, odmówionymi innym” [McGrath; 2009]. W rozumieniu doktryny predestynacji Kalwina „łaska boża stanowi bezwarunkowy dar, uprzedni i niezależny od jakiegokolwiek ludzkiego działania bądź zasługi” [McGrath; 2009], a jej obecność jest oznaką wybrania przez Boga do zbawienia. Obecność łaski Bożej dostrzegalna jest poprzez nasze dobre uczynki i chociaż same uczynki nie są podstawą zbawienia, to ich obecność jest zapewnieniem, że do zbawienia zostaliśmy wybrani, gdyż jak pisze Kalwin „Łaska dobrych uczynków (...) dowodzi, że dany nam został duch przybrania” [Kalwin *Nauka religii chrześcijańskiej* Rozdział III; za McGrath; 2009]. W najprostszym rozumieniu oznacza to, jak pisał Weber, że „pełny blask

³ Aczkolwiek inne badania [Pryor; 2007] wskazują, że w większości przypadków obecność islamu nie ma istotnego statystycznie wpływu na wskaźniki społeczne i ekonomiczne rozwijających się krajów muzułmańskich (porównaj też załącznik 2).

moralnej chwały pada na trzeźwego, mieszczańskiego człowieka sukcesu – *selfmademana*” [Weber; 1994].

Jak zaobserwował de Tocqueville w praktyce amerykańskich kalwinistów połowy XIX i początków XX w. tak rozumiana idea predestynacji oznaczała, że zamożność jest znakiem wybrania przez Boga [McGrath; 2009], gdyż możliwość zdobywania i pomnażania pieniędzy, jeśli odbywała się w sposób legalny i zgodny z protestancką etyką, świadczyła o sprawności w zawodzie, rozumianej jako łaska Boża i tym samym była zapewnieniem o przyszłym zbawieniu. Przy czym podstawowymi wartościami, które miały być wyznawane przez protestantów przy pomnażaniu pieniędzy, były jak wskazywał B. Franklin: pilność, umiar, akuratność, punktualność i sumienność [Weber; 1994]. Natomiast „absolutny brak skrupułów przy realizowaniu prywatnych interesów pieniężnych był specyficzną cechą tych krajów, których rozwój mieszczańsko-kapitalistyczny – jeśli mierzyć kategoriami Zachodu – pozostał w *tyle*” [Weber; 1994].

Obserwując dzisiejszą etykę podmiotów działających na rynkach finansowych można zauważyć, że została ona w dużej mierze pozbawiona protestanckich fundamentów teologicznych. Podmiotom tym pozostało „zaangażowanie, względy zaś religijne, pierwotnie je powodujące, w przeważającej mierze wyraźnie ulotniły się. Przetrwwały świeckie postawy, chociaż ich fundamenty religijne zostały odrzucone, zapomniane bądź odsunięte na stronę” [McGrath; 2009]. Dotyczy to również w większości wartości, o których pisał Franklin. Z podstawowych natomiast aspektów działalności ekonomicznej, stanowiącej „*duch kapitalizmu*”, które zgodnie z tezami Webera mają źródło w kalwinizmie, do dnia dzisiejszego zachowały się przede wszystkim indywidualistyczne motywacje racjonalnego pomnażania środków finansowych.

Indywidualizm, rozumiany jako dbanie przede wszystkim o własny interes *sensu largo*, stanowi immanentną część działalności rynków finansowych oraz klasycznej ekonomii (najlepiej odzwierciedlony przez stosowane w niej podejście metodologicznego indywidualizmu). Tym samym można stwierdzić, że jest to podstawowa charakterystyka różnicująca bankowość klasyczną od bankowości islamskiej, która zgodnie z zasadami szariatu ma na celu promocję zrównoważonego wzrostu gospodarczego i niwelowanie nierówności społeczno-ekonomicznych. Islam nie odrzuca indywidualizmu w pełni, ale „umieszcza go w kontekście odpowiedzialności społecznej i etycznej”, w którym podmiot decyzyjny bierze pod uwagę również wartości i normy moralne wynikające z praw szariatu oraz przede wszystkim uwzględnia w swoich działaniach ich znaczenie w dniu Sądu Ostatecznego [Azid; 2010]. W takim kontekście należy również odczytywać założenie ekonomii islamskiej, że w świecie nie ma ograniczonej ilości zasobów (Allah stworzył wystarczające zapasy zasobów dla swoich stworzeń [Święty Koran; 1996]), a problemy niedoborów wynikają jedynie z ich niewłaściwego wykorzystania lub alokacji. W związku z czym każdy muzułmanin powinien w ramach działań ekonomicznych dążyć do zmiany istniejących niesprawiedliwości społecznych, a nie do zmaksymalizowania własnego dobrobytu. Tego typu społeczne ukierunkowanie ekonomii islamskiej znajduje odzwierciedlenie w większości teoretycznych podstaw islamskich rynków finansowych, a „banki islamskie muszą być wrażliwe na potrzeby społeczne, w związku z tym, że podstawowym celem ich działalności nie jest przynoszenie zysku, ale zapewnienie osiągnięcia celów społeczno-ekonomicznego rozwoju oraz redukcji biedy” [Kamal, Yusof, Kashoogie; 2010].

3. Historia i teraźniejszości bankowości islamskiej

3.1 Historia bankowości islamskiej i jej stan obecny

Pierwszą koncepcją islamskiego instrumentu finansowego wolnego od oprocentowania były transakcje typu *mudarabah*, które zostały zaproponowane przez islamskich naukowców w 1953 roku. Islamskie instytucje finansowe pojawiły się jednak dopiero w kolejnej dekadzie – w 1961 powstała Mitghamr Saving Associations w Egipcie a rok później Lembaga Tabung Haji w Malezji, a pierwszy bank islamski został założony w 1972 roku w Egipcie (Nasser Social Bank). Od tamtego czasu następował stopniowy rozwój islamskiego rynku finansowego, wspierany z jednej strony przez powstające muzułmańskie instytucje międzynarodowe (np. założony w 1975 roku Islamic Development Bank [IDB]) oraz z drugiej przez instytucje pozarządowe takie, jak ośrodek badawczy Centre for Research In Islamic Economics (1976 r.) oraz założony w 1981 r. Islamic Research and Training Institute. Co więcej, ekonomia islamska począwszy od zorganizowanej w 1976 r. International Conference on Islamic Economics zyskała także wsparcie merytoryczne ze strony zachodnich środowisk naukowych, w tym w szczególności ze strony Międzynarodowego Funduszu Walutowego. W latach 90-tych rozwój islamskiego systemu finansowego zaczął nabierać tempa wraz ze wzrostem zaangażowania międzynarodowych instytucji finansowych w krajach muzułmańskich, w szczególności poprzez otwieranie filii działających zgodnie z prawami szariatu (tzw. *Islamic Windows* (IW)). Wzrost zainteresowania Zachodu islamskim systemem finansowym najlepiej obrazuje uruchomienie przez firmy Dow Jones oraz Financial Times indeksów obrazujących zmiany na islamskich rynkach finansowych (por.

podpunkt 8). Jednakże dopiero początek XXI wieku przyniósł boom na bankowość islamską. Szacuje się [Weill; 2010], że w przeciągu ostatniej dekady średnie tempo wzrostu aktywów banków islamskich wynosiło ok. 15% rocznie. Sprzyjało temu uruchomienie rynku islamskich obligacji (*sukuk*) oraz zaangażowanie poszczególnych państw (np. Iran, Pakistan, Sudan) w promowanie rozwoju bankowości islamskiej. Również narastająca antypatia kultury islamu względem produktów świata zachodniego przyczyniła się do wzrostu popularności islamskich instrumentów finansowych.

W 2008 r. liczba krajów członkowskich IDB, obrazująca liczbę państw zaangażowanych we wspieranie islamskiego rynku finansowego, wyniosła 56. Do IDB zaliczają się zarówno kraje (por. załącznik 1) typowo muzułmańskie, w których prawo szariatu jest równocześnie obowiązującym prawem państwowym (Arabia Saudyjska, Oman, Jemen, Iran i Jordania⁴ - por. Mapa 1), jak również kraje świeckie o dużym udziale populacji muzułmańskiej (np. Uzbekistan, Kazachstan oraz część krajów afrykańskich). W większości krajów członkowskich IDB istnieją banki islamskie lub też islamskie filie banków komercyjnych. Ponadto bankowość islamska rozwinęła się też w części krajów Zachodu, gdzie występują duże mniejszości muzułmańskie, w tym w Wlk. Brytanii, Francji, USA oraz Szwajcarii⁵.

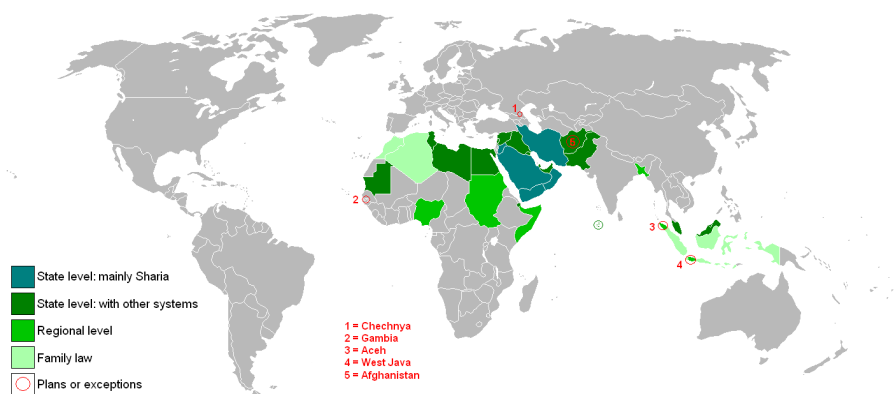
⁴ W zależności od źródła do krajów o dużym wpływie prawa szariatu na system społeczno-instytucjonalny zaliczane są również Afganistan, Pakistan, Sudan i Mauretania a także Malezja, Irak, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Katar, Dżibuti, Egipt, Libia, Tunezja, Syria.

⁵ Kraje w których funkcjonuje bankowość islamska to: Albania, Algieria, Argentyna, Austria, Australia, Bahamy, Bahrajn, Bangladesz, Barbados, Belgia, Chiny, Wyspy Dziewicze, Sułtanat Brunei, Kanada, Kajmany, Północny Cypr, Dania, Dżibuti, Egipt, Francja, Gambia, Niemcy, Gwinea, Hiszpania, Hong Kong, Indie, Indonezja, Islandia, Iran, Irak, Włochy, Wybrzeże Kości Słoniowej, Jordania, Japonia, Kazachstan, Kostaryka, Korea Płd., Kuwejt, Liban, Luksemburg, Lichtenstein, Malezja, Mauretania, Maroko, Meksyk, Monako, Holandia, Niger, Norwegia, Nigeria, Oman, Pakistan, Palestyna, Portugalia, Filipiny, Katar, Rosja, Arabia Saudyjska, Senegal, Singapur, Słowacja, Republika Południowej Afryki, Sri Lanka, Sudan, Szwajcaria, Szwecja, Syria, Tajlandia, Tajwan, Tunezja, Turcja, Trinidad & Tobago, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Wielka Brytania, USA, Urugwaj i Jemen ([Chong, Liu; 2009] i [BankScope]).

W niektórych krajach (Sudan, Pakistan, Iran) systemy inne niż oparte na prawach szariatu są zabronione (lub marginalizowane⁶).

Mapa 1.

Kraje, w których obowiązują prawa szariatu

Źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Countries_with_Sharia_rule.png.

Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi w 2007 r. przez agencję informacji bankowej „The Banker” [Banker; 2007] w 47 krajach zarejestrowanych było 525 islamskich instytucji finansowych⁷, w tym 292 banki islamskie, 115 islamskich banków inwestycyjnych oraz 118 spółek ubezpieczeniowych. Jednakże tylko 317 (60,6%) z tych instytucji raportowało o stanie swoich aktywów, a 221 (42,1%) raportowało posiadanie aktywów zgodnych z prawami szariatu (należy pamiętać, że część islamskich instytucji finansowych inwestuje również

⁶ Niektóre źródła podają, że w tych krajach dozwolona jest tylko bankowość islamska [Chong, Liu; 2009], inne wskazują na koegzystencję bankowości islamskiej i klasycznej [Weill; 2010], a jeszcze inne mówią o instytucjonalnym i finansowym promowaniu bankowości islamskiej ([Khan; 2009], [Khan; 2010]). Najbardziej wiarygodny wydaje się jednak [Haron, Azmi; 2009], zgodnie z którym w Pakistanie zniesiono wszystkie przepisy dotyczące oprocentowania w 1999 r. i od tamtego czasu istnieje system, w którym możliwe jest współistnienie CB i IB, jednakże z istotnym wsparciem rządowym dla tych ostatnich. W Iranie z kolei w dalszym ciągu funkcjonuje zakaz procentu, aczkolwiek od 2004 r. do systemu bankowego dopuszczone są również banki komercyjne działające w trybie IW. Brak zgodności pomiędzy źródłami może wynikać z częstych zmian systemów prawnych poszczególnych krajów, brakiem rozróżnienia pomiędzy filiami oferującymi islamskie instrumenty finansowe a typowymi bankami klasycznymi, a także z nieprzejrzystości i uznaniowości prawa islamskiego oraz dostępnych statystyk bankowych.

⁷ Z czego 362 było w pełni zgodne z prawami szariatu, a 163 prowadziło działalność w trybie IW.

w klasyczne instrumenty bankowe). Na podstawie uzyskanych informacji oszacowano, że łączna wielkość aktywów zgodnych z prawami szariatu islamskich instytucji finansowych wynosiła w 2007 r. 500,4 mld \$ (wzrost w tempie 29,7% r/r). Dla porównania wielkość aktywów 1000 największych banków wyniosła w 2007 r. 74 232,2 mld \$ (wzrost o 16,3% r/r), co oznacza, że bankowość islamska stanowiła w 2007 r. mniej niż 0,6% globalnego rynku finansowego⁸.

W ramach 20 największych instytucji finansowych pod względem wielkości aktywów zgodnych z prawami szariatu (Tabela 1.), najwięcej jest instytucji irańskich (6), które zajmują pierwsze dwa miejsca na liście (odpowiednio Bank Melli Iran z aktywami wysokości 35,5 mld \$ oraz Bank Saderat Iran z 34,8 mld \$). W dalszej kolejności plasują się instytucje finansowe z Arabii Saudyjskiej (4) oraz Malezji (3). Bank o najwyższej wartości aktywów zgodnych z prawami szariatu, który oferuje swoje produkty w kraju z muzułmańską mniejszością (HSBC Amanah z Wlk. Brytanii) był 14. na liście.

Tabela 1.

Dwadzieścia największych instytucji pod względem posiadanych aktywów zgodnych z prawami szariatu w 2007 roku

Lp.	Nazwa instytucji finansowej	Kraj	Wartość aktywów (mln \$)
1	Bank Melia Iran, Teheran	Iran	35 493
2	Bank Saderat Iran, Teheran	Iran	34 840
3	Takaful IBB Berhad	Sułtanat Brunei	31 535
4	Aj Rajhi Bank	Arabia Saudyjska	28 093
5	Bank Mellat, Teheran	Iran	25 129
6	AmIslamic Bank Berhad	Malezja	22 263
7	Kuweit Finance House, Safat	Kuwejt	21 836
8	Bank Tejarat, Teheran	Iran	18 945
9	Dubai Islamic Bank, Dubai	Z.E.A.	17 545
10	Blom Bank	Liban	14 220
11	Bank Sepah, Teheran	Iran	13 914
12	Parisian Bank	Iran	10 483
13	Abu Dhabi Islamic Bank	Z.E.A.	9 882
14	HSBC Amanah	Wlk. Brytania	9 725
15	National Commercial Bank Ltd., Jeddah	Arabia Saudyjska	9 176
16	Bank Rakyat	Malezja	7 785
17	Al Baraka Banking Group	Bahrajn	7 626

⁸ W 2010 r. udział ten mógł ukształtować się na poziomie ok. 1% ze względu na lepszą sytuację finansową banków islamskich po globalnym kryzysie finansowym i średnio 2-krotnie wyższe tempo wzrostu niż sektora bankowego ogółem.

18	Banque Saudi Fransi	Arabia Saudyjska	7 303
19	Maybank	Malezja	6 291
20	Samba Financial Group	Arabia Saudyjska	5 912

Źródło: Banker [2007].

Biorąc pod uwagę łączną wartość aktywów zgodnych z prawami szariatu dla każdego kraju (Tabela 2.), w którym funkcjonują islamskie instytucje finansowe, pierwsze miejsce na liście zajmuje Iran z łączną wartością aktywów wielkości 154,6 mld \$ (30,9% globalnych aktywów finansowych zgodnych z prawami szariatu). Kolejne miejsca zajmują Arabia Saudyjska oraz Malezja z odpowiednio 69,4 mld \$ (13,9%) i 65,1 mld \$ (13,0%) aktywów. Podobnie jak w poprzednim przypadku, jedynym krajem z muzułmańską mniejszością plasującym się w pierwszej piętnastce krajów o największych aktywach finansowych była zajmująca 10. pozycję Wlk. Brytania z 10,4 mld \$ aktywów (2,1%).

Tabela 2.

Piętnaście krajów z największymi aktywami zgodnymi z prawami szariatu instytucji finansowych w 2007 roku

Lp.	Kraj	Wartość aktywów (mln \$)
1	Iran	154 616
2	Arabia Saudyjska	69 379
3	Malezja	65 083
4	Kuwejt	37 684
5	Z.E.A.	35 354
6	Sułtanat Brunei	31 535
7	Bahrajn	26 252
8	Pakistan	15 918
9	Liban	14 316
10	Wlk. Brytania	10 420
11	Turcja	10 066
12	Katar	9 460
14 ⁹	Bangladesz	4 332
15	Egipt	3 853

Źródło: Banker [2007].

⁹ Numer 13 nie został w źródle opublikowany.

3.2 Przegląd podstawowych instrumentów bankowości islamskiej

Instrumenty bankowości islamskiej oparte są na odróżniających je od instrumentów bankowości klasycznej zasadach wywodzących się z prawa szariatu. Najważniejszą z nich (poza zakazem *riba*) jest uznawana za filar bankowości islamskiej [Khan; 2010] zasada partycypacji w zyskach i stratach (tzw. *Profit-loss sharing* – PLS). Polega ona na współudziale inwestora (dostarczyciela kapitału) w ponoszeniu ryzyka związanego z działalnością ekonomiczną (biorcy kapitału), w tym w szczególności z podejmowaniem inwestycji przez przedsiębiorców. Zasada ta wywodzi się ze statutowych celów ekonomii islamskiej (por. podpunkt 2.1) i ma przyczyniać się do redukcji wyzysku z tytułu asymetrii informacji biorców kapitału przez instytucje finansowe oraz równe (zgodne z ponoszonym ryzykiem) rozłożenie zysków/strat pomiędzy poszczególne podmioty ładu społeczno-ekonomicznego.

W ramach systemu bankowości islamskiej wyróżnić można następujące instrumenty finansowe¹⁰:

- *Mudarabah* – umowa między dwoma podmiotami, bankiem (inwestorem, dostarczycielem kapitału – *rabb al-mal*) oraz przedsiębiorcą (*mudarib*). Opiera się na zasadzie PLS. W ramach tej umowy bank jest dostarczycielem kapitału, natomiast przedsiębiorca jest dostarczycielem wiedzy, zarządzania oraz pracy przy finansowanym przedsięwzięciu (inwestycji). Zgodnie z wcześniej zapisanymi proporcjami inwestorowi przysługuje prawo do części wypracowanego przez przedsiębiorcę zysku, ale w przypadku straty nie ma prawa do domagania się zwrotu zainwestowanych (pożyczonych) środków. Innymi słowy,

¹⁰ W tym zestawieniu zostały wyróżnione najważniejsze instrumenty finansowe stosowane w bankowości islamskiej. Opis mniej popularnych instrumentów wraz z przykładami zastosowań można znaleźć w [Iqbal; Mirakhor; 2007] oraz w [Haron, Azmi; 2009].

inwestor nabywa część praw do zysku wygenerowanego przez przedsiębiorcę, podobnie jak to ma miejsce w przypadku rynku akcji, jednakże w przeciwieństwie do innych udziałowych papierów wartościowych nie ma on żadnych innych praw z tego tytułu (w porównaniu np. do prawa głosu na Walnym Zgromadzeniu Akcjonariuszy). Poza opisanym powyżej zastosowaniem, instrument ten jest również stosowany jako odpowiednik udziałowych papierów wartościowych w klasycznym systemie bankowym. W takiej transakcji rolę *rabb al-mal* przejmuje osoba kupująca jednostki udziałowe, a bank staje się *mudarib*. Ponadto, instrument ten ze względu na opisaną powyżej symetrię stosowany jest powszechnie na rynku międzybankowym (por. podpunkt 5.2.2).

- *Musharakah* – jest drugim typem umowy umożliwiającym finansowanie inwestycji przedsiębiorcy przez bank opartym na zasadzie PLS. Umowa ta jest bardzo podobna do znanej z bankowości klasycznej umowy typu *joint venture*, w ramach której bank oraz przedsiębiorca wspólnie zarządzają i finansują dany projekt. Podział zysku, podobnie jak w przypadku *mudarah* następuje według z góry ustalonych proporcji, jednakże ewentualne straty ponoszone są przez obie strony umowy ze względu na współudział w finansowaniu inwestycji.
- *Murabahah* – to transakcja sprzedaży z ustaloną odgórnie prowizją. W ramach umowy *murahah* bank kupuje wyznaczone przez klienta dobro, a następnie odsprzedaż mu je po cenie zakupu plus określona prowizja. Istotnym elementem tej transakcji jest istnienie określonego przedmiotu umowy w momencie jej podpisywania (por. zakaz *gharar*).
- *Bai' muajall (bai' bithaman ajil)* – jest taką samą transakcją jak *murahah* z tą różnicą, że płatność za zakupione przez bank

dobro następuje w późniejszym terminie niż przekazanie dobra klientowi przez bank.

- *Ijarah* - islamski odpowiednik leasingu. Umowa w ramach której bank nabywa w imieniu klienta dane dobro, a następnie oddaje mu je w dzierżawę przyjmując zapłatę w ratach powiększonych o stałą i z góry określoną prowizję.
- *Istisna* – umowa podobna do kontraktu handlowego, w ramach której bank zamawia u producenta dobro o z góry określonych właściwościach za wcześniej ustaloną cenę. Bank płaci całość lub część ceny przed otrzymaniem gotowego produktu. Umowa może być stosowana w produkcji dóbr, budownictwie i finansowaniu projektów inwestycyjnych.
- *Al-wadiah* to odpowiednik depozytu oszczędnościowego lub rachunku rozliczeniowo-oszczędnościowego (w zależności od wielkości „gratyfikacji” i dostępności kapitału). Polega on na zdeponowaniu pieniędzy w banku islamskim z pełną gwarancją kapitału, ale bez możliwości partycypacji w zysku ani uzyskania z góry ustalonej bonifikaty pieniężnej. Jedyne akceptowane przez prawo szariatu świadczenia ze strony banku na rzecz klienta w przypadku *al-wadiah* to możliwe gratyfikacje (*hibah*) o niekreślonej wartości, świadczone „w pełnej dyskrekcji w dowód wdzięczności za okazane zaufanie” [Chong, Liu; 2009].

Zgodnie z przedstawionymi w Tabeli 3 danymi Banku Negara w Malezji¹¹ (NBM – malezyjski bank centralny) po stronie należności islamskiego systemu bankowego¹² (IBS) najwyższy udział na koniec czerwca 2010 r. miały instrumenty typu *bai' muajjal* (32,7%), *ijarah* (30,2%) oraz *murabahah* (15,5%), natomiast najmniejszy udział miały

¹¹ Ze względu na rozwinięcie statystyki systemu bankowego oraz relatywnie wysoki rozwój bankowości islamskiej Malezja jest często stosowana jako przykładowy rynek dla analizy islamskich instrumentów finansowych (por. podpunkt 9).

¹² Banki islamskie oraz banki komercyjne działające w trybie IW.

instrumenty oparte na zasadzie PLS – *mudarabah* i *musharakah* (odpowiednio 0,2% i 2,3%) – oraz *istisna* (1,0%). Z kolei po stronie zobowiązań islamskiego systemu bankowego największy udział stanowiły instrumenty typu *mudarabah* (61,2%) oraz *al-wadiah* (23,8%).

Tabela 3.

Udziały poszczególnych typów instrumentów w należnościach i zobowiązaniach islamskiego systemu bankowego (IBS) w Malezji na koniec czerwca 2010 r.

Islamskie instrumenty finansowe po stronie należności	Wartość nominalna (mln RM)	Udział w całości należności
Mudarabah	293	0,2%
Musharakah	3 490	2,3%
Murabahah	23 333	15,5%
Bai' muajjal ¹	49 189	32,7%
Ijarah	45 436	30,2%
Istisna	1 463	1,0%
Inne	27 099	18,0%
Należności ogółem	150 303	100,0%
Islamskie instrumenty finansowe po stronie zobowiązań	Wartość nominalna (mln RM)	Udział w całości zobowiązań
Al-wadiah	50 144	23,8%
Mudarabah	128 786	61,2%
Inne	31 463	15,0%
Zobowiązania ogółem	210 393	100,0%

¹W Malezji instrument ten nosi nazwę *Bai' bithaman ajil*.

Źródło: NBM, opracowanie własne.

4. Przegląd badań porównujących bankowość islamską i bankowość klasyczną

Pomimo przedstawionych powyżej ewidentnych różnic pomiędzy bankowością islamską i bankowością klasyczną większość badań naukowych, w szczególności prowadzonych przez naukowców z krajów niemuzułmańskich, porównujących bankowość islamską i bankowość klasyczną wskazuje na brak istotnych różnic w praktycznym funkcjonowaniu obu systemów. Przede wszystkim zgodnie z przeprowadzonymi badaniami dla krajów, gdzie bankowość islamska oraz bankowość klasyczna istnieją obok siebie, stopy procentowe banków komercyjnych oraz zwroty z depozytów banków islamskich nie

różnią się istotnie między sobą. W jednym z najważniejszych badań dotyczących ekonomii islamskiej [Kuran; 1995] zamieszczono zestawienie nominalnych zwrotów z depozytów w bankach klasycznych i w bankach islamskich (Tabela 4.) w Turcji w latach 1990-1992, z którego wynika, że niezależnie od terminu zapadalności depozytu oraz daty badania średnie zwroty w obu typach banków były prawie identyczne. Do podobnych wniosków przy użyciu narzędzi ekonometrycznych (test kointegracji Johansena) doszli również Chong i Liu [2009], porównując bankowość islamską i klasyczną w Malezji w latach 1995-2004. Co więcej, wykazali oni, że instrumenty typu *mudarabah* są znacznie bardziej zbliżone pod względem stopy zwrotu do typowych depozytów oszczędnościowych aniżeli do udziałowych papierów wartościowych w systemie klasycznym. Zaobserwowano nawet takie przypadki (np. Bank Islam Malaysia Berhard), w których banki ponoszące straty w dalszym ciągu wypłacały „odsetki” dla *rabb al-mal* [Chong, Liu; 2009], co stoi w ewidentnej sprzeczności z zasadą PLS (por. podpunkt 5) i pokazuje, że teoretyczne zalecenia islamskich ekonomistów w niewielkim stopniu odnoszą się do praktyki bankowej.

Tabela 4.

Średni nominalny zwrot z depozytów oszczędnościowych banków tureckich w latach 1990-1993 wg typu banku i terminu zapadalności depozytu (w %)

Data badania	Termin zapadalności depozytu					
	3-miesięczne		6-miesięczne		12-miesięczne	
	Banki klasyczne	Banki islamskie	Banki klasyczne	Banki islamskie	Banki klasyczne	Banki islamskie
Czerwiec 1990	11,64	11,68	25,38	24,90	69,47	69,42
Styczeń 1991	12,34	12,02	25,51	24,61	56,25	57,12
Czerwiec 1991	15,25	15,20	26,92	29,60	58,79	58,83
Styczeń 1992	15,68	15,58	30,51	30,46	65,11	64,30
Czerwiec 1992	13,91	16,01	30,00	30,39	66,84	66,16
Styczeń 1993	14,72	15,65	29,88	30,43	66,96	64,51

Źródło: Kuran [1995], opracowanie własne.

Wynika to najprawdopodobniej z konieczności konkurowania o klienta pomiędzy bankami islamskimi a klasycznymi oraz z historycznej konieczności dostosowania powstałych później instytucji finansowych

działających zgodnie z prawami szariatu do już istniejącego klasycznego systemu finansowego [Hasan; 2010]. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że spora część bankowości islamskiej to filie międzynarodowych korporacji, które inwestują swoje środki finansowe w te same aktywa, co klasyczne banki, osiągając zbliżone stopy zwrotu [Chong, Liu; 2010].

Analogiczną sytuację w odniesieniu do rynku kredytów mieszkaniowych przedstawił Khan [2010]. Zgodnie z teorią bankowości islamskiej, kredyt hipoteczny typu *musharaka* jest oparty na zasadzie PLS. W ramach tej transakcji bank kupuje w imieniu klienta wskazaną nieruchomość, a następnie wynajmuje mu ją, za określoną (zależną od części wartości nieruchomości znajdującej się w posiadaniu banku) opłatą najmu (R), aż do czasu kiedy klient nie spłaci całości wartości nieruchomości w ratach (P). Powyższa opłata najmu, zgodnie z teorią powinna być uzależniona od opłat najmu podobnych nieruchomości w danym regionie. W praktyce jednakże, opłata ta jest równa analogicznej stopie kredytu hipotecznego pobieranej przez banki klasyczne¹³. Porównanie harmonogramów płatności dla 15-letniego kredytu mieszkaniowego o wartości 120 tys. \$ typu *musharakah* w systemie islamskim oraz kredytu hipotecznego o wartości 150 tys. \$ z wkładem kapitału własnego w wysokości 20% oprocentowanego na 8% w skali roku w systemie klasycznym znajdują się w tabeli 5.

¹³ Zdarza się nawet, że islamskie kredyty hipoteczne oferowane w bankach operujących w trybie IW są nawet droższe od klasycznych kredytów w tym samym banku. Różnica w „oprocentowaniu” pomiędzy oboma typami kredytów nazywana jest „premią za pójście do nieba” [Khan; 2010]. Ponadto część banków islamskich, w szczególności działających w krajach zachodnich, w umowie typu *musharakah* zapisuje, że renta (R) będzie zależna od stopy rynku międzybankowego plus określona marża (np. Islamic Bank of Britain) [Khan; 2010].

Tabela 5.

Porównanie rat 15-letniego hipotecznego kredytu mieszkaniowego typu *musharakah* oraz klasycznej hipoteki oprocentowanej na 8% w skali roku

Za okres	Kredyt mieszkaniowy typu <i>musharakah</i>			Kredyt mieszkaniowy oprocentowany na 8%		
	Renta (<i>R</i>)	Splata kapitału (<i>P</i>)	Wysokość raty	Wysokość raty	Splata kapitału (<i>P</i>)	Odsetki od kapitału (<i>I</i>)
1	800	347	1147	1147	347	800
2	798	349	1147	1147	798	349
...
178	22	1125	1147	1147	1124	23
179	15	1132	1147	1147	1132	15
180	7	1065	1072	1147	1139	8

Źródło: Khan [2010], opracowanie własne.

Powyższe badania wskazują, że zasada PLS, która jest najważniejszą różnicą pomiędzy instrumentami bankowości klasycznej i bankowości islamskiej nie funkcjonuje, a zakaz *riba* w dużej mierze odnosi się tylko do zapisów prawnych i zaleceń ekonomistów islamskich, a nie do praktyk bankowych. Co więcej, udział instrumentów typu PLS po stronie należności banków islamskich jest bardzo niski (0,5% dla islamskiego systemu bankowego w Malezji - Tabela 3.) i w przypadku dużej części banków (także w krajach, które dopuszczają tylko instrumenty zgodne prawami szariatu) odnotowuje tendencję spadkową (por. Tabela 5.).

Tabela 5.

Udział poszczególnych instrumentów bankowości islamskiej typu PLS po stronie należności w wybranych bankach islamskich w latach 2005-2006 (w %)

Duże banki islamskie	2006	2005
Al Rajhi Bank	0	0
Kuwejt Finance House*	20,1	22,7
Dubaj Islamic Bank	14,4	25,3
Bank Islam Malezja	0,7	0,8
Pakistańskie banki islamskie		
Meezan Bank	5,0	7,0
Al Baraka Islamic Bank	7,0	10,0
Faysal Bank	10,0	11,0

*dane dla lat 2005 i 2004

Źródło: Khan [2010], opracowanie własne.

Niewielki udział instrumentów typu PLS w należnościach banków islamskich wynika poza wymienioną powyżej koniecznością konkurencji z bankami komercyjnymi również z dwóch czynników typowych dla umów typu PLS. Po pierwsze, z istotnie wyższego poziomu ryzyka dla banku w przypadku stosowania finansowania inwestycji tego typu instrumentami, co jest związane przede wszystkim z asymetrią informacji pomiędzy inwestorem (bankiem), a przedsiębiorcą realizującym inwestycję [Kuran; 1995]. Ponadto ta asymetria informacji prowadzi do wystąpienia pokusy nadużycia dla przedsiębiorcy, który może zaniżać rentowność inwestycji w celu zmniejszenia odsetek należnych bankowi. Po drugie, do niskiego udziału tego typu należności w aktywach banków mógł się przyczynić stosunkowo niski popyt na finansowanie zgodne z zasadami PLS ze względu na niechęć przedsiębiorców do dzielenia się potencjalnym zyskiem z inwestycji. El Diwany [2003] podaje przykład azjatyckiego przedsiębiorstwa budowlanego, które szukało finansowania na budowę płatnej drogi. Oczekując przyszłego rocznego zysku z inwestycji na poziomie 30%, znacznie korzystniejsze, z punktu widzenia firmy, było zaciągnięcie kredytu o stałej stopie oprocentowania rzędu 7% rocznie, niż zdecydowanie się na finansowanie zgodnie z zasadą PLS i podział zysku z bankiem islamskim w stosunku 50:50. Równocześnie tego typu system motywacji prowadzi do negatywnej selekcji przedsiębiorców, gdyż po finansowanie za pomocą instrumentów opartych na zasadzie PLS zgłaszają się przede wszystkim te firmy, które spodziewają się (ze stosunkowo wysokim prawdopodobieństwem) strat przy danej inwestycji, co dodatkowo zniechęca banki do oferowania finansowania zgodnego z zasadami PLS.

Prowadzone badania porównujące bankowość islamską oraz bankowość klasyczną wykazały, że banki islamskie nie różnią się od banków klasycznych również pod względem efektywności oraz pod

względem siły rynkowej. W badaniach nad efektywnością [Bader Mohamad, Ariff, Hassan; 2007] porównano 6 wskaźników efektywności działalności banków – wskaźniki kosztowe (CTIR, NIER), wskaźniki przychodu (NIM, OPIR) i wskaźniki rentowności (ROAA, ROAE)¹⁴ – dla 80 banków (37 klasycznych i 43 islamskich) z 21 krajów islamskich w latach 1990-2005. Dla żadnej z powyższych miar nie wykryto istotnej statystycznie (przy poziomie istotności równym 5%) różnicy pomiędzy bankami islamskimi a bankami klasycznymi (Tabela 6.).

Tabela 6.

Porównanie statystyk dla różnych miar efektywności pomiędzy bankowością islamską (IB) i bankowością klasyczną (CB)

Kategoria banków	Statystyka	Wskaźniki efektywności kosztowej		Wskaźniki wydajności przychodu		Wskaźniki rentowności	
		CTIR	NIER	NIM	OPIR	ROAA	ROAE
Banki ogółem	Liczba banków	80					
	Średnia	58,041	4,174	3,780	2,892	1,345	10,688
	Odch. stand.	20,170	3,313	2,517	3,447	1,669	16,604
	Maksimum	105,486	19,550	15,360	16,156	9,907	69,197
	Minimum	24,093	0,745	-0,225	0,380	-3,049	-87,416
Banki komercyjne	Liczba banków	37					
	Średnia	58,165	4,097	3,919	2,449	1,247	9,614
	Odch. stand.	19,905	3,559	2,811	3,395	1,954	20,255
	Maksimum	102,687	19,550	15,360	16,156	9,907	69,197
	Minimum	25,878	0,745	0,793	0,380	-3,049	-87,416
Banki islamskie	Liczba banków	43					
	Średnia	57,935	4,240	3,660	3,272	1,405	11,611
	Odch. stand.	20,630	3,127	2,262	3,485	1,466	12,847
	Maksimum	105,486	14,925	8,442	14,340	6,010	43,488
	Minimum	24,093	1,095	-0,225	0,423	-1,820	-22,918
Istotność Statystyki t-studenta	Przy założeniu równości wariancji	0,96	0,85	0,65	0,29	0,73	0,60
	Bez zakładania równości wariancji	0,96	0,85	0,69	0,29	0,74	0,61

*oznacza istotną różnicę pomiędzy średnimi wartościami przyjmowanymi przez dany wskaźnik dla banków komercyjnych oraz dla banków islamskich przy poziomie istotności równym 5%

Źródło: Bader, Mohamad, Ariff, Hassan [2007].

¹⁴ W polemicznym artykule na temat badań nad efektywnością banków islamskich Hasan [2004] wysuwa argument, że klasyczne miary efektywności bazujące na zestawieniu kosztów, kapitału i zysku nie są adekwatne do badania banków islamskich, które w pierwszej kolejności realizują cele społeczne (niwelowanie nierówności, walka z ubóstwem, wspieranie wzrostu gospodarczego), a dopiero w dalszej kolejności kierują się własnym interesem i maksymalizacją zysku (ew. przychodu).

Weill [2010] z kolei przeprowadził badania dotyczące siły rynkowej 135 banków islamskich oraz 1 301 banków komercyjnych o porównywalnej wielkości i strukturze aktywów z 17 krajów. Wynika z nich, że w żadnym z badanych okresów (lata 2000-2007) średnie indeksy Lerner¹⁵ dla banków islamskich nie różniły się istotnie od analogicznych indeksów dla banków klasycznych (Tabela 7.). Oznacza to, że banki islamskie nie wykorzystują (lub nie mają) przewag związanych z posiadanym kapitałem symbolicznym, wynikającym z zakorzenienia ich działalności w fundamentach etyki islamskiej, co powinno prowadzić do ich większej popularności wśród muzułmanów.

Tabela 7.

Średnie Indeksy Lerner dla poszczególnych grup banków w latach 2000-2007 (w %)

Dla roku	Banki ogółem	Banki klasyczne	Banki islamskie
2000	18,8	18,7	20,21
2002	21,62	21,65	21,29
2004	26,87	27,53	22,10
2006	25,38	24,64	30,07
2007	23,78	23,55	25,35
Ogółem	23,71	23,64	24,37

Źródło: Weill [2010], opracowanie własne.

Część z analityków posuwa się jeszcze dalej w krytyce bankowości islamskiej postulując, że również w teorii koncepcja ta nie jest niczym nowym, a po części nie jest nawet pomysłem islamskim, a jedynie zaadaptowaniem pomysłów scholastycznych. Wskazuje się przy tym na źródła historyczne [Rodinson; 1974], z których wynika, że również w przeszłości uczeni islamscy studiujący prawo szariatu znajdowali drogi obchodzenia zapisów koranicznych. Tego typu prawne obchodzenie zasad islamu uzyskało nawet własną nazwę w języku arabskim – *hiyal*. Jednym z najpopularniejszych sposobów obchodzenia praw szariatu w średniowieczu było stosowanie tzw. kontraktu *mohatra*. Była to forma kredytu, która była oparta na dwóch dokonywanych

¹⁵ Wskaźniki mierzące siłę rynkową danego przedsiębiorstwa, rozumianą jako poziom jego konkurencyjności na rynku i wysokość osiągniętych w związku z tym marż.

równocześnie transakcjach kupna i sprzedaży. Przykładowo, kredytodawca sprzedawał z odroczonym terminem płatności (np. rocznym) za 1 200 jednostek pieniężnych określony przedmiot (np. wielbłąda) kredytobiorcy, a następnie natychmiast odkupował tego samego wielbłąda od kredytobiorcy za 1 000 płatne w momencie dokonywania transakcji. Co ciekawe transakcje te (pod tą samą nazwą!) były powszechnie stosowane, szczególnie przez jezuitów w średniowiecznej Europie, w czasach, kiedy Kościół oficjalnie zakazywał lichwy. Obecnie w bankowości islamskiej prawie identyczne rozwiązanie stosowane jest przypadku transakcji typu *sukk*¹⁶.

Mohatra nie jest przy tym jedynym elementem współdzielonym przez scholastyczną Europę i obecny świat islamskich finansów. Bankowość islamska przejęła wymyśloną w średniowieczu europejską koncepcję „trzech kontraktów” (*contractum trinius*), która podobnie jak *mohatra* miała na celu ominięcie problemów związanych z kościelnym zakazem lichwy. Jak sama nazwa wskazuje transakcja ta opierała się na trzech kontraktach. Przykładowo, podmiot A inwestował w podmiot B 110 jednostek pieniężnych na rok. Następnie A ubezpieczał się przed utratą kapitału u B za cenę 5. Na koniec A sprzedawał B potencjalny zysk wyższy lub równy 30 uzyskany przez B za cenę 15. Tym samym A pożyczając w danym dniu 100 jednostek miał otrzymać przynajmniej 110 jednostek za rok. Transakcje te były popularne z tego względu, że chroniły zarówno pożyczkodawcę (A), ze względu na ubezpieczenie przed utratą środków, jak i pożyczkobiorcę (B) przed domaganiem się wysokiego oprocentowania przez pożyczkodawcę przy zwrocie kapitału. Popularność tego typu transakcji istotnie zmalała po zniesieniu

¹⁶ Transakcje te znane są powszechnie pod arabską nazwą *sukuk* (l. mnoga) i stanowią odpowiednik obligacji w klasycznym systemie finansowym. Transakcja *Sukk* polega w dużym uproszczeniu na sprzedaży przez pożyczkobiorcę danego typu aktywów (np. parku maszynowego) pożyczkodawcom, a następnie jego leasing. W praktyce jednak aktywa te nie są formalnym zabezpieczeniem transakcji tak jak na przykład w przypadku ABS (Asset-Backed Securities) [Economist; 2010].

zakazu lichwy przez kościół katolicki w XVI w. za namową scholastyków ze szkoły z Salamanki, uznawanych *nota bene* za prekursorów współczesnej ekonomii klasycznej [Kwaśnicki; 1998]. El Diwany [2003] wskazuje, że *contractum trinius* jest pod względem konstrukcji prawnej bardzo zbliżone do islamskich instrumentów finansowych *murabahah* oraz *baj' muajall* (por. podpunkt 3.2).

Biorąc pod uwagę wyniki opisanych powyżej badań, można przypuszczać, że bankowość islamska jest jedynie formą prawną, spełniającą funkcję manifestacji ideologicznej, mającej w najlepszym wypadku prowadzić do wzmocnienia identyfikacji muzułmanów z kulturą islamu [Kuran; 1995]. Analizując jednak bardziej szczegółowo problematykę bankowości islamskiej oraz jej podobieństwa z bankowością klasyczną można zidentyfikować jeszcze kilka obszarów potencjalnego oddziaływania etycznych i tożsamościowych elementów bankowości islamskiej, które mogą wpływać na zróżnicowanie funkcjonowania islamskiego i klasycznego systemu finansowego, w szczególności w ograniczaniu skutków globalnego kryzysu finansowego.

5. Bankowość islamska i bankowość klasyczna a skutki globalnego kryzysu finansowego

5.1 Hipotezy badawcze

Na potrzeby niniejszego badania zostały wyróżnione trzy możliwe kanały ograniczające wpływ globalnego kryzysu finansowego na bankowość islamską w porównaniu z bankowością klasyczną. Po pierwsze, ze względu na wysoką awersję do podejmowania ryzyka przez przedsiębiorstwa działające zgodnie z prawami szariatu ich wycena powinna cechować się niższą zmiennością oraz mniejszą wrażliwością na zmiany uwarunkowań rynkowych takich, jak spadek

płynności czy gwałtowne zmiany kursu walutowego. Sprzyjać temu powinien również zapisany w prawie koranicznym zakaz *gharar* oraz *maysir* zabraniający zarówno technicznie (brak odpowiednich instrumentów finansowych zgodnych z prawami szariatu), jak i moralnie inwestorom muzułmańskim do podejmować działania o charakterze spekulacyjnym¹⁷. Oba te czynniki powinny zgodnie z teorią prowadzić do ograniczenia spadków oraz niższej zmienności cen akcji spółek działających zgodnie z prawami szariatu w trakcie bessy na światowych rynkach finansowych, jaka miała miejsce po upadku banku inwestycyjnego Lehmann Brothers (Hipoteza 1). Pomimo, że hipoteza ta nie bada bezpośrednio sektora bankowego, to jednak jej weryfikacja pozwoli ocenić wpływ skuteczność ograniczania ryzyka przez przyjęte w bankowości islamskiej rozwiązania i fundamenty etyczne. Dotyczy to przede wszystkim cech charakterystyczne instrumentów finansowych dostępnych firmom (por. podpunkt 3.2), a także skłonności do podejmowania ryzyka przez islamskie instytucje finansowe.

Po drugie, w związku z brakiem zaangażowania banków islamskich w instrumenty pochodne umożliwiające podejmowanie wysokiego ryzyka, portfolio aktywów banków działających zgodnie z zasadami szariatu powinno cechować się niższym poziomem ryzyka. Dotyczy to przede wszystkim liczby kredytów zagrożonych, które w trakcie spowodowanego przez kryzys finansowy globalnego spowolnienia gospodarczego rosły w krajach zachodnich w bardzo szybkim tempie. Przejęcie części ryzyka inwestycyjnego przez banki w związku z kierowaniem się zasadą PLS, niski apetyt na ryzyko wynikający z wyznawanej religii oraz ograniczone możliwości zabezpieczenia ryzyka niewypłacalności wierzycieli powinny się były

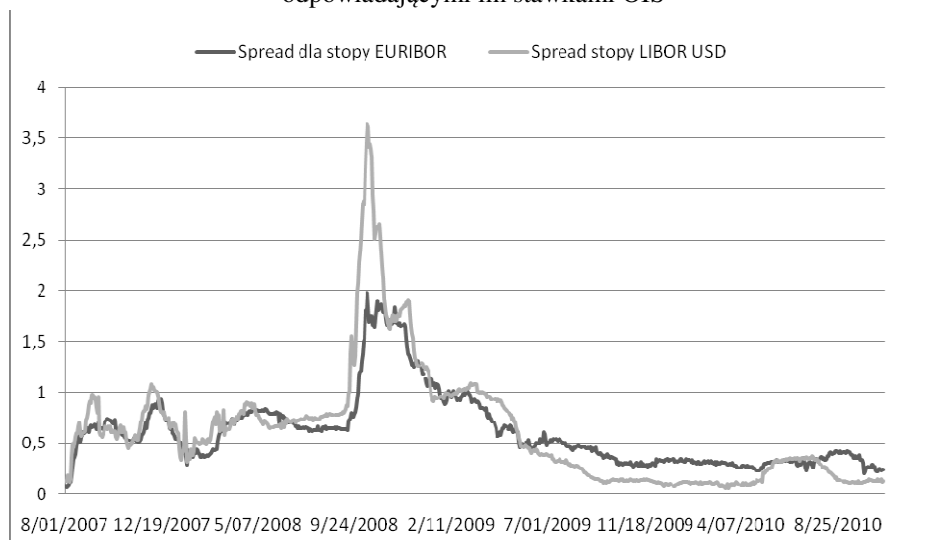
¹⁷ Zgodnie z analizami tekstów źródłowych przeprowadzonych przez Rodinsona [1974] islamscy biznesmeni wykazują się wyższą awersją do ryzyka niż ich europejscy i amerykańscy odpowiednicy, widoczną w szczególności w preferowaniu dłużnych papierów wartościowych nad udziałowymi papierami wartościowymi.

przyczynić do większej ostrożności banków islamskich przy udzielaniu pożyczek, w tym w szczególności do lepszej weryfikacji „zdolności kredytowej” pożyczkobiorców oraz oceny rentowności finansowych inwestycji. To z kolei powinno się było przyczynić do niższego wzrostu wiarytelności zagrożonych w okresie spowolnienia gospodarczego (Hipoteza 2).

Jednym z najważniejszych symptomów globalnego kryzysu finansowego był gwałtowny spadek zaufania w sektorze bankowym, który przyczynił się do znaczącego wzrostu premii za ryzyko oraz do ograniczenia płynności na rynku międzybankowym [Anad, Gai Marsili; 2009]. Przełożyło się to bezpośrednio na podniesienie marż w transakcjach międzybankowych, co z kolei spowodowało wzrost oprocentowania depozytów i kredytów. Skalę wzrostu premii za ryzyko po upadku banku Lehman Brothers (17.09.2008) na zachodnich rynkach finansowych obrazuje różnica pomiędzy stopami OIS (Overnight Indexed Swap), w teorii pozbawionymi premii za ryzyko, a odpowiadającymi im stawkami międzybankowego rynku pieniężnego. Wzrost różnicy (spreadu) pomiędzy oboma instrumentami nastąpił w sierpniu 2007 r. wraz z rozpoczęciem kryzysu na rynku sub-prime zarówno dla stawek rynku pieniężnego strefy euro (EURIBOR) oraz USA (LIBOR USD). Oba spready wzrosły z odpowiednio 0,08 p.p. i 0,13 p.p. 1 sierpnia 2007 r. do 0,65 i 0,75 na koniec sierpnia 2007 r., a następnie po upadku Banku Lehman Brothers wzrosły kilkukrotnie osiągając swoje historyczne maksima na poziomie odpowiednio 1,98 i 3,65 p.p. 10 października 2008 r. (por. Wykres 1.).

Wykres 1.

Spread pomiędzy 3-miesięcznymi stawkami EURIBOR oraz LIBOR USD a odpowiadającymi im stawkami OIS

Źródło: Reuters, opracowanie własne.

Obniżenie zaufania na rynku międzybankowym spowodowało konieczność pożyczania przez dotknięte spadkiem płynności banki komercyjne środków finansowych od banków centralnych, które musiały rozpocząć ściąganie nadwyżek płynnościowych od innych banków. Tym samym banki centralne stały się koniecznym gwarantem transakcji na rynku międzybankowym i bez nich spirala nieufności mogłaby doprowadzić do krachu systemu finansowego [Akerlof, Schiller; 2010]. W tym kontekście oparta na prawach szariatu oraz kierująca się kluczową w islamie zasadą sprawiedliwości społecznej bankowość islamska powinna przyczynić się do ograniczenia spadku zaufania na rynku międzybankowym (Hipoteza 3). Wskazują na to badania zależności pomiędzy religią a zaufaniem, zgodnie z którymi instytucje o charakterze religijnym generują wzrost altruizmu i zaufania, a jednostki wyznające tę samą wiarę są względem siebie znacznie bardziej ufne niż jednostki z różnych religii [Ruffle, Sosin; 2010]. Na istotną rolę islamu w budowie wzajemnego zaufania różnych

podmiotów na muzułmańskich rynkach finansowych zwracają uwagę również ekonomiści zajmujący się analizą ekonomii islamskiej, wskazując ten element jako najważniejszą cechę odróżniającą bankowość islamską od bankowości klasycznej [Kuran; 1995].

5.2 Weryfikacja hipotez metodami ilościowymi

W tej części badania zweryfikujemy przedstawione w poprzednim podpunkcie 3 hipotetyczne aspekty odróżniające bankowość islamską i bankowość klasyczną przy absorbowaniu szoku związanego z kryzysem finansowym na globalnych rynkach finansowych. W pierwszej kolejności porównamy w podpunkcie 5.2.1 zmiany cen akcji spółek działających zgodnie z prawami szariatu do średnich zmian cen spółek na świecie w okresie kryzysu. Następnie w podpunkcie 5.2.2 przeanalizujemy poziom ryzyka związany z kredytami w krajach, w których występuje bankowość islamska, a także porównamy zmiany odsetka zagrożonych kredytów w bankach islamskich i bankach klasycznych w Malezji podczas spowolnienia gospodarczego. Na koniec (podpunkt 5.2.3) zweryfikujemy na podstawie danych z malezyjskiego rynku międzybankowego hipotezę o niższym spadku zaufania pomiędzy bankami islamskimi niż pomiędzy bankami klasycznymi.

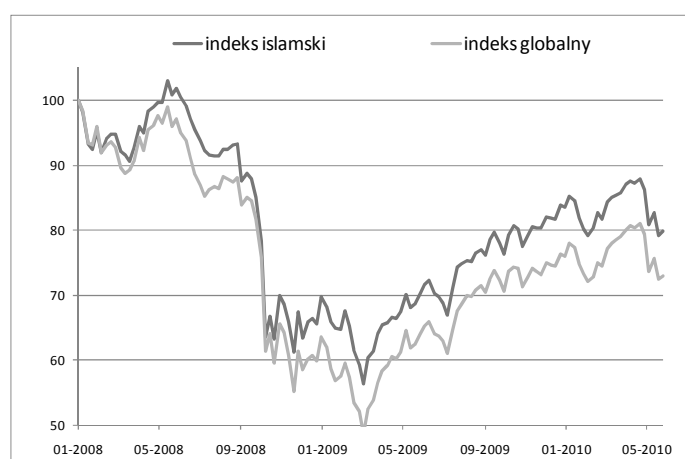
5.2.1 Analiza zmian indeksów akcji islamskich i globalnych

W celu weryfikacji hipotezy o niższej zmienności i mniejszych spadkach cen akcji spółek islamskich w porównaniu do cen akcji pozostałych przedsiębiorstw została przeprowadzona analiza porównawcza dla zmian wyceny indeksów islamskich oraz globalnych w okresie od grudnia 2007 r. do maja 2010 r. oraz w krótszym przedziale czasowym od upadku banku Lehmann Brothers (17.09.2008 r.) do dna bessy na rynkach światowych (8.03.2009). W badaniu zostały

uwzględnione trzy różne grupy indeksów: MSCI PR, MSCI TR oraz Standard&Poor's PR¹⁸. W ramach każdej z grupy porównywane były indeksy globalne, obejmujące akcje spółek notowanych na całym świecie oraz indeksy islamskie, obejmujące spółki działające zgodnie z prawem szariatu, a zatem finansowane za pomocą instrumentów finansowych o niskim zadłużeniu i nie zajmujące się działalnością zakazaną przez islam¹⁹.

Wykres 1.

Wartości islamskich oraz globalnych indeksów cen akcji MSCI PR w okresie I 2008 – V 2010 na koniec tygodnia (6.01.2008=100)

Źródło: Reuters.

W badanym okresie indeksy islamskie odnotowały jedynie nieznacznie mniejsze spadki wartości od indeksów globalnych (indeks islamski MSCI PR spadł w trakcie bessy o 43,4% względem 6.01.2008, a indeks globalny MSCI PR o 51,4% - różnice w przypadku pozostałych grup indeksów były zbliżone), a tempo odbicia w pierwszych miesiącach hossy było w obu przypadkach zbliżone. W celu

¹⁸ Indeksy cenowe (PR) odzwierciedlają zmiany wyceny wartości spółek, a indeksy brutto (TR) dodatkowo obejmują również wielkość wszystkich reinwestowanych zysków i wypłaty dywidend.

¹⁹ Ocenę, jaka spółka działa zgodnie z prawami szariatu podejmuje Rada Szariatu, wystawiając uznaniową opinię (*fatwa*) dotyczącą jej działalności. Rady Szariatu są najczęściej instytucjami niezależnymi złożonymi z teologów i ekonomistów islamskich (por. podpunkt 6).

statystycznej weryfikacji tych obserwacji przeprowadzono szereg testów statystycznych. Obliczono tygodniowe stopy zwrotu (R) dla każdego z indeksów, mierzone zgodnie z wzorem (1) różnicą w logarytmach naturalnych, a następnie wyliczono zgodnie z wzorem (2) różnice pomiędzy stopami zwrotu indeksów islamskich a globalnych w poszczególnych grupach (dR).

$$(1) \quad R_t = \log(indeks_t) - \log(indeks_{t-1})$$

$$(2) \quad dR_t = R_t^I - R_t^{AW}$$

Następnie za pomocą testu Jarque-Bera w celu określenia czy konieczne jest testowanie średniej, czy testowanie mediany zmiennej dR , zweryfikowano hipotezę, że obliczone stopy zwrotu mają rozkład normalny. Zgodnie z wynikami testów (Tabela 8.) w okresie od grudnia 2007 r. do maja 2010 r. przy przyjęciu poziomu istotności równego 1% jedynie w przypadku różnicy w stopach zwrotu dla indeksu MSCI TR należało odrzucić hipotezę zerową, że zmienna dR ma rozkład normalny. Identyczne wyniki otrzymano przy badaniu okresu bessy (Tabela 9.).

Tabela 8.

Wyniki testów statystycznych dla różnicy w tygodniowych przyrostach pomiędzy indeksami islamskimi i globalnymi w okresie XII 2007 - V 2010

Indeksy	średnia	mediana	Jarque-Bera	t-Studenta H_0 : średnia=0	Wilcoxon H_0 : mediana=0	Test znaku H_0 : mediana=0
MSCI (PR)	0,0008	0,0007	3,17 (0,20)	1,28 (0,20)	1,46 (0,14)	74 (0,16)
MSCI (TR)	0,0008	0,0008	630,93 (0,00)	0,90 (0,36)	1,32 (0,19)	75 (0,12)
S&P	-0,0016	-0,0008	6,96 (0,03)	-1,32 (0,19)	1,01 (0,31)	69 (0,60)
W nawiasach podano wartość prawdopodobieństwa błędu I-rodzaju. Liczba obserwacji: 131.						

Źródło: obliczenia własne.

Kolejnym krokiem było testowanie dwóch hipotez zerowych: pierwszej, że średnia zmiennej dR dla każdego z indeksów jest równa

zero oraz drugiej, że mediana zmiennej dR jest równa zero. W tym celu przeanalizowano odpowiednie statystyki t-Studenta oraz nieparametryczne testy dla rozkładów różnych od normalnego – test Wilcoxona oraz test znaku.

Tabela 9.

Wyniki testów statystycznych dla różnicy w tygodniowych przyrostach pomiędzy indeksami islamskimi i globalnymi w okresie IX 2008 - III 2009

Indeksy	średnia	mediana	Jarque-Bera	t-Studenta $H_0: \text{średnia}=0$	Wilcoxon $H_0: \text{mediana}=0$	Test znaku $H_0: \text{mediana}=0$
MSCI (PR)	0,0041	0,0033	0,89 (0,64)	1,95 (0,06)	1,80 (0,07)	19 (0,03)
MSCI (TR)	0,0041	0,0038	15,77 (0,00)	1,12 (0,27)	1,73 (0,08)	19 (0,03)
S&P	-0,0038	0,0006	0,76 (0,68)	-0,99 (0,33)	0,71 (0,48)	13 (1,00)
W nawiasach podano wartość prawdopodobieństwa błędu I-rodzaju. Liczba obserwacji: 26.						

Źródło: obliczenia własne.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że przy poziomie istotności równym 10% jedynie różnica w tygodniowych stopach zwrotu dla indeksów MSCI PR i TR mogła być istotnie różna pomiędzy indeksami islamskimi i globalnymi. Jednakże przyjęcie bardziej restrykcyjnych założeń, co do poziomu istotności nie daje podstaw do odrzucenia żadnej z przyjętych hipotez zerowych. Wyniki te potwierdzają zatem wnioski z przeprowadzonych wcześniej analiz dla pełnego cyklu koniunktury [Karwowski; 2007], że nie występują istotne różnice w stopach zwrotu pomiędzy indeksami islamskimi i globalnymi.

Na koniec zweryfikowano za pomocą statystyki F oraz statystyki Siegel-Tukeya hipotezę zerową, że wariancje tygodniowych przyrostów (R) indeksów islamskich i indeksów globalnych są sobie równe. Pomimo tego, że odchylenia standardowe dla indeksów islamskich dla okresu bessy (IX 2008 – III 2009) były w przypadku wszystkich grup indeksów nieznacznie niższe od odchylen dla indeksów globalnych (od 0,0598 do 0,0624 wobec 0,0651 do 0,0683), to wyniki testów

przedstawione w tabeli 10. wskazują, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o tożsamości wariancji dla żadnej z par indeksów.

Tabela 10.

Wyniki testów statystycznych dla H_0 : wariancje tygodniowych przyrostów indeksów islamskich i globalnych w okresie IX 2008 - III 2009 były równe

Indeksy	Odchylenie standardowe indeksu islamskiego	Odchylenie standardowe indeksu globalnego	Statystyka F	Siegel-Tukey
MSCI (PR)	0,0624	0,0651	1,09 (0,83)	0,393 (0,69)
MSCI (TR)	0,0633	0,0651	1,06 (0,89)	0,064 (0,90)
S&P	0,0598	0,0683	1,31 (0,51)	1,327 (0,18)
W nawiasach podano wartość prawdopodobieństwa błędu I-rodzaju. Liczba obserwacji: 26.				

Źródło: obliczenia własne.

Przeprowadzone testy wskazują, że nieznaczne różnice w średnich oraz wariancjach stóp zwrotu pomiędzy indeksami islamskimi a indeksami globalnymi, sygnalizujące słabszy wpływ globalnego kryzysu finansowego na wyceny islamskich spółek, są statystycznie nieistotne. Tym samym można wnioskować, że pomimo innych standardów etycznych oraz rozwiązań prawnych wdrożonych w ramach islamskiego systemu finansowego, w tym w szczególności w ramach bankowości islamskiej akcje spółek działających zgodnie z prawami szariatu były tak samo podatne na wpływ zawirowań na światowych rynkach finansowych, jak akcje zwykłych przedsiębiorstw.

5.2.2 Analiza zmian kredytów zagrożonych

Zanim zostanie podjęty problem zmian wartości zagrożonych wiarytelności banków islamskich w trakcie kryzysu finansowego i związanego z tym spowolnienia gospodarczego warto przeanalizować, czy występują istotne różnice w poziomie ryzyka sektora bankowego pomiędzy krajami z dużym udziałem bankowości islamskiej, a krajami z klasycznym sektorem bankowym. Istnieje bowiem

prawdopodobieństwo, że różnice w poziomie zagrożonych wierzytelności przed rozpoczęciem kryzysu finansowego mogły mieć wpływ na wielkość tych wierzytelności w trakcie spowolnienia gospodarczego.

W tym celu przeprowadzono analizę estymacji regresji panelowych typu *random effects* dla 76 krajów²⁰ w latach 2004-2008, w której zmienną objaśnianą był odsetek zagrożonych kredytów (*non-performing loans* – NPL) w kredytach udzielonych przez sektor bankowy ogółem. Jako zmienne objaśniające przetestowano: zmienną binarną, przyjmującą wartość 1 dla krajów o relatywnie wysokim udziale bankowości islamskiej²¹ (*IB*); zmienną binarną, przyjmującą wartości 1 dla krajów, w których prawo szariatu jest równocześnie obowiązującym prawem państwowym²² (*IS*); logarytm naturalny Dochodu Narodowego *per capita* według parytetu siły nabywczej w dolarach międzynarodowych (*GNI_log*); wskaźnik informacji kredytowej²³ (*cinfo*); roczna dynamika należności monetarnych instytucji finansowych od sektora prywatnego (*cops*); stosunek wielkości udzielonych kredytów do poziomu PKB (*cg*); stosunek

²⁰ Zambia, Nikaragua, Nigeria, Norwegia, Oman, Pakistan, Panama, Paragwaj, Peru, Filipiny, Polska, Portugalia, Rumunia, Ruanda, Arabia Saudyjska, Senegal, Serbia, Sierra Leone, Singapur, Słowenia, RPA, Hiszpania, Sri Lanka, Królestwo Suazi, Szwecja, Szwajcaria, Tajlandia, Tunezja, Uganda, Ukraina, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Wlk. Brytania, USA, Urugwaj, Grecja, Gwatemala, Honduras, Węgry, Islandia, Indie, Indonezja, Irlandia, Izrael, Włochy, Jamajka, Japonia, Jordania, Kazachstan, Kenia, Korea Płd., Kosowo, Kuwejt, Łotwa, Liban, Lesoto, Litwa, Luksemburg, Macedonia, Madagaskar, Malezja, Malta, Meksyk, Mołdawia, Czarnogóra, Maroko, Mozambik, Namibia, Holandia, Gana, Niemcy, Dania, Ekwador, Egipt, Salvador, Estonia, Finlandia, Francja, Gabon, Gruzja, Albania, Angola, Argentyna, Armenia, Australia, Austria, Azerbejdżan, Bangladesz, Białoruś, Belgia, Boliwia, Botswana, Brazylia, Bułgaria, Kanada, Chile, Chiny, Kolumbia, Kostaryka, Chorwacja, Czechy.

²¹ Jako kraje o dużym udziale bankowości islamskiej przyjęto kraje, której wcześniej zostały uwzględnione w badaniach [Weill; 2010] i dla których były dostępne dane. Są to: Malezja, Arabia Saudyjska, Tunezja, Turcja, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Kuwejt, Bangladesz, Jordania, Indonezja.

²² Oman, Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Pakistan.

²³ Wskaźnik publikowany przez Bank Światowy, mierzy dostępność, jakość i popyt na informację o usługach kredytowych. Przyjmuje wartości od 0 do 6, przy czym 6 odpowiada najwyższej informacji kredytowej w danym kraju.

<http://data.worldbank.org/indicator/IC.CRD.INFO.XQ>

wielkości kapitału bankowego do wysokości aktywów (*car*); realna stopa procentowa (*irr*); premia za ryzyko przy udzielaniu kredytów, mierzona zgodnie z metodologią Banku Światowego (*rp*).

Na podstawie statystyk poszczególnych estymacji można wnioskować, że przy poziomie istotności na poziomie 10% na wielkość zagrożonych kredytów nie mają wpływu wielkość kapitału sektora bankowego w stosunku do wysokości aktywów, realna stopa procentowa oraz wysokość premii za ryzyko. Z kolei zmiennymi istotnie objaśniającymi odsetek kredytów zagrożonych okazały się zmienne binarne, wskaźnik informacji kredytowej, dochód narodowy, dynamika należności od sektora prywatnego, a także udział kredytów w PKB²⁴. W przypadku zmiennych binarnych, identyfikujących kraje o dużym udziale bankowości islamskiej, znacznie istotniejsza okazała się zmienna *IB* aniżeli zmienna *IS*, obejmująca tylko kraje z obowiązującym na szczeblu centralnym prawem szariatu. Ponadto, wbrew przypuszczeniom opisanym w podpunkcie 5.1 kraje, w których istotną część sektora finansowego jest bankowość islamska, mają istotnie (przy poziomie istotności na poziomie 5%) wyższy odsetek kredytów zagrożonych o ok. 3,5 p.p. Wyniki estymacji wybranych modeli zostały przedstawione w Tabeli 11.

²⁴ Udział kredytów w PKB oraz zmienna *IB* cechowały się znacznie lepszymi statystykami dla estymacji na dłuższej próbie (2000-2008), a dopuszczalne poziomy istotności dla tych zmiennych spadły odpowiednio z 10% do 1% i z 6% do 1%. Jednakże estymacje na wydłużonej próbie wymagały wyłączenia części istotnych zmiennych w związku z brakiem dostatecznie długiego szeregu czasowego.

Tabela 11.

Wyniki regresji panelowych (typu *random effects*) wybranych modeli dla odsetka zagrożonych kredytów jako zmiennej objaśnianej

Zmienna objaśniająca	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
IB	3,16*** (1,64)	3,64** (1,69)	3,77** (1,62)	3,62** (1,67)
GNI_log	-2,84* (0,54)	-3,83* (0,50)	-3,16* (0,53)	-3,83* (0,49)
cinfo	-0,78* (0,18)		-0,72* (0,18)	
cops	-0,05* (0,01)	-0,04* (0,01)		-0,04* (0,01)
stała	35,23* (4,58)	41,06* (4,47)	36,69* (4,54)	41,02* (4,43)
Statystyka F	27,1*	27,4*	28,8*	27,8*
R²	0,23	0,18	0,19	0,18

Estymacja dla okresu 2004-2008.

W nawiasach podano odchylenie standardowe. Współczynnik determinacji skorygowany o liczbę zmiennych.

* istotna przy poziomie istotności 1% ** istotna przy poziomie istotności 5% *** istotna przy poziomie istotności 6%

Źródło: obliczenia własne.

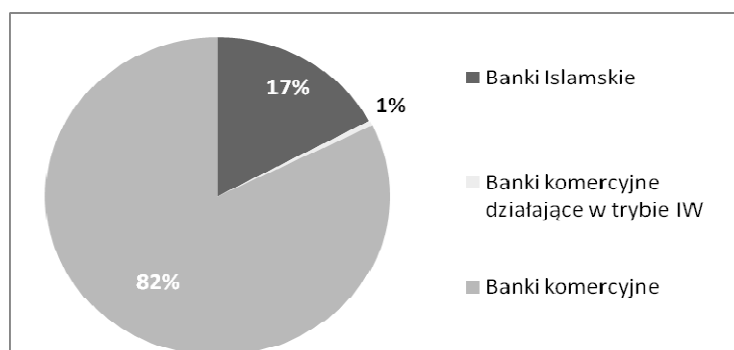
Podwyższony poziom ryzyka kredytowego, w przypadku bankowości islamskiej, może wynikać z jednego z podstawowych celów ekonomii islamskiej, czyli redukcji nierówności społecznych i związanego z tym dążenia do upowszechnienia dostępności do kapitału wśród najbiedniejszych obywateli, którzy z zasady są grupami podwyższonego ryzyka kredytowego. Do podobnych wniosków w ramach analizy siły rynkowej banków islamskich względem banków klasycznych doszedł również Weill [2010], który wskazał że nakładane przez banki islamskie niższe marże, pomimo sztywniejszego popytu, mogą wynikać z realizowanych przez te instytucje celów społecznych (porównaj też [Hasan; 2004]). Tym samym będące skutkiem kryzysu finansowego spowolnienie gospodarcze ma potencjalnie większy wpływ na banki islamskie, niż na banki klasyczne.

Jednym z najlepszych krajów, dla których można przeprowadzić analizę porównawczą pomiędzy bankowością islamską oraz bankowością klasyczną jest Malesja. W czerwcu 2010 r. w Malesji

działało 17 krajowych banków islamskich, z czego 11 miało przewagę kapitału krajowego, 4 islamskie banki międzynarodowe oraz 23 banki komercyjne, w tym 8 krajowych. Zgodnie z wcześniejszymi badaniami [Chong, Liu; 2009] ok. 10% aktywów banków komercyjnych stanowią aktywa zgodne z prawami szariatu, które zostały pozyskane z działalności bankowej w trybie IW. Ogólnie udział systemu bankowości islamskiej (IBS) w całości aktywów malezyjskiego systemu bankowego wyniósł na koniec czerwca 2010 r. 18% (259,4 mld RM) wszystkich aktywów sektora bankowego w Malezji (1 469 mld RM), z czego 17 p.p. (251,5 mld RM) przypadło na banki islamskie.

Wykres 2.

Struktura aktywów sektora bankowego w Malezji w czerwcu 2010 r.

Źródło: BNM, opracowanie własne.

Ponadto, za sprawą wysokiego jak na państwo muzułmańskie poziomu rozwoju (por. Załącznik 2), bardzo dobrej i wiarygodnej informacji statystycznej banku centralnego (BNM), a także ze względu na jeden z najstarszych²⁵ i największych²⁶ systemów bankowości

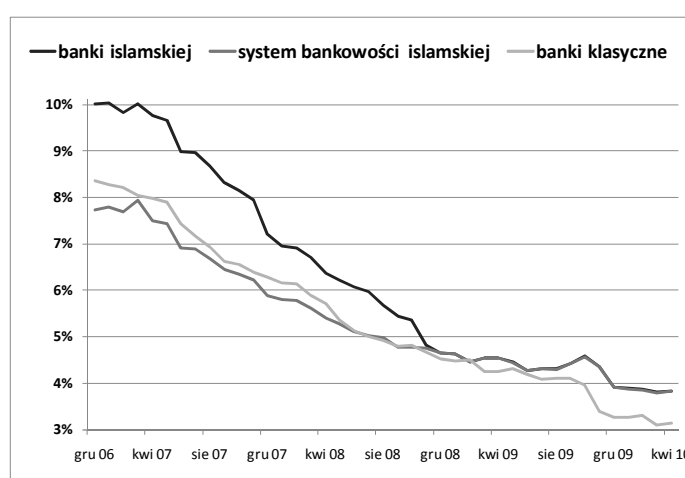
²⁵ Pierwszy bank islamski w Malezji (Bank Islam Malaysia Berhad – BIMB) został założony w 1983 r. za sprawą nacisków ze strony islamskiej partii PAS, mających na celu pozyskanie głosów wyborców muzułmańskich. Powstanie banku mogło też mieć związek z aferą finansową dotyczącą jednego z największych banków komercyjnych w Malezji (Bumiputera Malaysia Finance), która miała miejsce wcześniej tego samego roku [Bass; 1984].

²⁶ Malezja jest jednym z największych emitentów *sukuk* (w 2009 r. wyemitowała obligacje islamskie na łączną wartość 7,9 mld \$, czyli ponad 2-krotnie więcej niż drugie w kolejności

islamskiej na świecie, który istnieje obok konkurencyjnego systemu bankowości klasycznej, możliwe jest uzyskanie dla Malezji potrzebnych do porównań danych o dostatecznej jakości. Z tego względu badanie zmian kredytów zagrożonych a także wielkości transakcji na rynku międzybankowym w okresie spowolnienia gospodarczego ograniczono tylko do badania sytuacji w Malezji.

Wykres 3.

Udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem w podziale na formę prawną banku w Malezji w okresie XII 2006 – IV 2010

Źródło: BNM, CEIC, obliczenia własne.

Zgodnie z danymi BNM na przestrzeni ostatnich 4 lat udział kredytów zagrożonych w wartości wszystkich kredytów w całym systemie bankowym w Malezji systematycznie malał z 8,6% na koniec 2006 r. do 3,6% na koniec kwietnia 2010 r. (Wykres 3.). W przypadku kredytów²⁷ zagrożonych udzielonych przez system bankowości islamskiej (IBS) wskaźnik ten spadł odpowiednio z 8,0% do 4,1%, a w ramach aktywów tylko banków islamskich z 10,3% do 4,1%. W tym

Zjednoczone Emiraty Arabskie [Reuters]), a także jednym z najprężniej rozwijających się rynków bankowości islamskiej [Husain; 2010].

²⁷ W przypadku bankowości islamskiej mowa o należnościach z tytułu instrumentów finansowych zbliżonych formą do kredytów banków klasycznych.

samym okresie udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem udzielonych przez banki klasyczne w Malezji spadł z 8,7% do 3,4% na koniec kwietnia br. i obniżył się poniżej analogicznej wartości dla całego islamskiego systemu bankowego wraz z początkiem kryzysu gospodarczego w listopadzie 2008 r. Równocześnie w całym okresie badania udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem udzielonych tylko przez banki islamskie był znacząco wyższy od wartości tego wskaźnika dla banków klasycznych. Co więcej, różnica ta utrzymywała się pomimo bardzo szybkiego wzrostu wartości nowych pożyczek udzielonych przez banki islamskie, które w całym badanym okresie rosły średnio w tempie 59,6% r/r wobec 8,2% odnotowanych dla dynamiki kredytów banków komercyjnych.

Warto jednak przy tym zaznaczyć, że wyższy odsetek zagrożonych kredytów w przypadku banków islamskich, wskazujący na wyższy poziom ryzyka związany z aktywami tego typu banków, nie znajduje pokrycia w innych miarach ryzyka bankowego. Przykładowo wskaźniki CAR (Capital Adequacy Ratio – stosunek kapitału Tier-1 oraz Tier-2 do ważonej ryzykiem wartości aktywów), był przed okresem spowolnienia gospodarczego wyższy dla banków islamskich niż dla całego sektora bankowego w Malezji o blisko 1 p.p. (w czerwcu 2008 r. wskaźniki te wyniosły odpowiednio 12,8% i 13,6%). Po kryzysie finansowym wskaźniki CAR w całym sektorze bankowym oraz w przypadku banków islamskich zrównały się, wynosząc na koniec czerwca 2010 r. 15,2% i kształtując się tym samym na poziomie zbliżonym do średniej dla krajów rozwiniętych.

Podsumowując, pomimo wyższego poziomu odsetka kredytów zagrożonych w bankach islamskich, nie ma podstaw do tego, aby wnioskować, że różnią się one istotnie (*in plus* lub *in minus*) od banków komercyjnych w zakresie ryzyka, w szczególności w okresie spowolnienia gospodarczego.

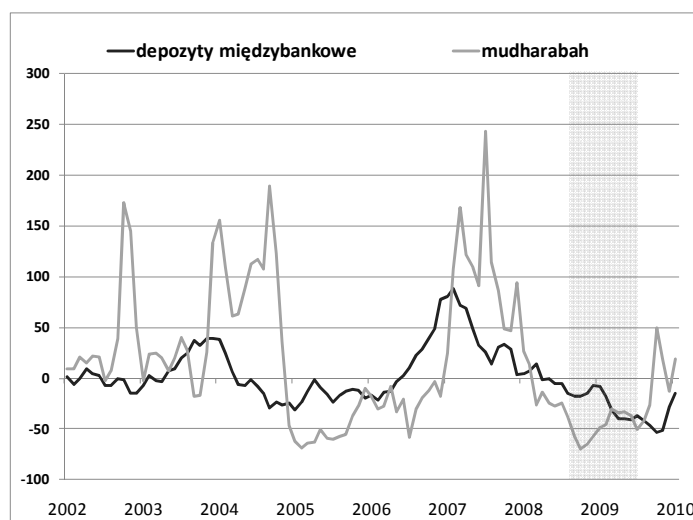
5.2.3 Analiza płynności na rynku międzybankowym

Najważniejszym elementem odróżniającym bankowość islamską od bankowości klasycznej jest jej ideologiczne i religijne zakorzenienie, które powinno prowadzić do zwiększenia więzi społecznych pomiędzy poszczególnymi uczestnikami islamskiego rynku finansowego i tym samym powinno przyczyniać się do większego bezpieczeństwa banków, a poprzez to do ograniczania spadku zaufania na rynku w okresach kryzysów finansowych. W celu weryfikacji tej hipotezy została przeprowadzona analiza płynności na rynku międzybankowym w Malezji²⁸. Płynność ta została przybliżona sumą miesięcznych wartości transakcji typu *overnight* (O/N - depozyty jednodniowe uznawane za depozyty o najniższym poziomie ryzyka) pomiędzy poszczególnymi bankami komercyjnymi w Malezji. Jako instrumenty finansowe do analizy przyjęto zwykle depozyty dla banków klasycznych oraz opisane w podpunkcie 4. kontrakty typu *mudarabah* dla bankowości islamskiej. Analizę przeprowadzono podobnie, jak w przypadku weryfikacji hipotezy pierwszej dla dwóch okresów: całej dostępnej próby, czyli od lutego 2001 r. do kwietnia 2010 r. oraz tylko dla okresu silnego spadku zaufania na rynku międzybankowym, czyli od września 2008 r. do grudnia 2009 r. (Wykres 4.).

²⁸ Operujący islamskimi instrumentami finansowymi rynek międzybankowy w Malezji jest jednym z najlepiej rozwiniętych wśród krajów muzułmańskich. Działa nieprzerwanie od 1994 roku i oferuje możliwość dokonywania transakcji na 9 typach islamskich instrumentów finansowych od obligacji pod transakcje typu *mudarabah* [Haron, Azmi; 2009].

Wykres 4.

3-miesięczna średnia krocząca dynamiki transakcji depozytowych oraz *mudharabah* typu O/N na rynku międzybankowym w Malezji w latach 2002-2010 (% r/r)

Źródło: Bank Negara Malaysia, CEIC, obliczenia własne.

W celu porównania zmienności wartości transakcji typu O/N na rynku islamskim i na rynku klasycznym dokonano analogicznej do stosowanej przy testowaniu pierwszej hipotezy (por. równania (1) i (2)) transformacji szeregów czasowych, otrzymując jako zmienną testowaną różnicę w miesięcznych różnicach logarytmów wartości transakcji O/N dla *mudharabah* oraz dla depozytów banków klasycznych (dP). Następnie zweryfikowano hipotezę o rozkładzie normalnym zadanej zmiennej w obu okresach badania. Z analizy (Tabela 12.) wynika, że jedynie w przypadku całej próby należy odrzucić hipotezę, że rozkład zmiennej ma charakter normalny, co powoduje konieczność zastosowania testów nieparametrycznych.

Tabela 12.

Wyniki testów statystycznych dla różnicy w miesięcznych przyrostach pomiędzy transakcjami depozytowi i *mudarabah* typu O/N w Malezji

Okres badania	średnia	mediana	Jarque-Bera	t-Studenta H ₀ : średnia=0	Wilcoxon H ₀ : mediana=0	Test znaku H ₀ : mediana=0
IX 2008 – XII 2009	0,0098	-0,1064	0,27 (0,87)	0,03 (0,98)	0,03 (0,98)	9 (0,80)
II 2001 – IV 2010	0,0010	-0,0059	96,82 (0,00)	0,01 (0,27)	0,12 (0,91)	57 (0,85)

W nawiasach podano wartość prawdopodobieństwa błędu I-rodzaju.

Źródło: obliczenia własne.

Dla całej próby oraz w przypadku miesięcy z podwyższoną zmiennością na rynku finansowym dynamiki wartości transakcji O/N typu *mudarabah* charakteryzowały się istotnie (przy każdym poziomie istotności) wyższą wariancją niż transakcje depozytowe na co wskazują przeprowadzone testy (por. równanie (1) w podpunkt 5.2.1) na tożsamość wariancji miesięcznych przyrostów logarytmicznych obu zmiennych (wyniki testów w Tabeli 13.). Może to być jednakże związane z relatywnie niższą absolutną wartością transakcji typu O/N w przypadku banków islamskich (w 2009 r. ich wartość wyniosła 18,2% wszystkich transakcji O/N pomiędzy bankami klasycznymi), a także z bardzo dynamicznym rozwojem bankowości islamskiej w Malezji. Podwyższona zmienność nie powinna mieć jednak istotnego wpływu na otrzymane powyżej wyniki testów statystycznych.

Tabela 13.

Wyniki testów statystycznych dla H₀: wariancje miesięcznych przyrostów transakcji depozytowych i *mudarabah* typu overnight w Malezji są równe

Okres próby	Odchylenie standardowe transakcji depozytowych	Odchylenie standardowe transakcji <i>mudharabah</i>	Statystyka F	Siegel-Tukey
IX 2008 – XII 2009	0,214	1,177	30,22 (0,00)	2,959 (0,00)
II 2001 – IV 2010	0,201	1,070	28,11 (0,00)	5,722 (0,00)

W nawiasach podano wartość prawdopodobieństwa błędu I-rodzaju.
Liczba obserwacji: 26.

Źródło: obliczenia własne

Z opisanych powyżej testów statystycznych wynika, że przy dowolnym poziomie istotności nie ma podstaw do odrzucenia zarówno hipotezy zerowej, że średnia zmiennej dP jest równa zero, jak i hipotezy zerowej, że mediana zmiennej dP jest równa zero. Tym samym wyniki przeprowadzonego badania wskazują, że spadek transakcji typu O/N na obu rynkach był zbliżony. Może to wynikać z takiego samego poziomu zaufania pomiędzy instytucjami finansowymi bankowości islamskiej oraz pomiędzy instytucjami finansowymi bankowości klasycznej. Inną możliwą przyczyną otrzymanych wyników jest brak istotnego przełożenia wyższego poziomu zaufania między poszczególnymi islamskimi instytucjami finansowymi na skłonność do zawierania transakcji na rynku międzybankowym. To z kolei może być spowodowane udziałem w rynku banków działających jedynie w trybie IW, czyli zakorzenionych w klasycznym systemie finansowym, nie mających zatem więzi kulturowych, w tym w szczególności religijnych z bankami w całości islamskimi, co wpływało na spadek zaufania z ich strony w okresie kryzysu finansowego. Biorąc jednak pod uwagę niewielki udział tego typu banków w rynku aktywów zgodnych z prawami szariatu, bardziej wiarygodna wydaje się teza Rodinsona [1974], zgodnie z którą podmioty zaangażowane w działania ekonomiczne typowe dla europejskiego systemu kapitalistycznego przejmują także podstawowe wartości etyczne i zachowania psychologiczne charakterystyczne dla klasycznych rynków finansowych.

Niezależnie jednak od przyczyny takiego stanu rzeczy, wyniki przeprowadzonych testów oznaczają, że kryzys zaufania, wynikający z niepewności, co do jakości posiadanych przez poszczególne banki portfeli aktywów, dotyczył wszystkich banków, a cechy charakterystyczne bankowości islamskiej wynikające z jej zakorzenienia w religii nie ograniczyły spadku zaufania pomiędzy

islamskimi instytucjami finansowymi. Wyniki te potwierdza również brak istotnych różnic pomiędzy zwrotami z transakcji O/N dla depozytów i dla *mudarabah*, co świadczy o tym, że związany ze spadkiem zaufania wzrost premii za ryzyko był w przypadku bankowości islamskiej oraz bankowości klasycznej zbliżony.

6. Podsumowanie

Otrzymane w ramach niniejszego badania wyniki testów statystycznych i ekonometrycznych potwierdzają wnioski płynące z wcześniej publikowanych analiz, że różnice pomiędzy bankowością klasyczną a bankowością islamską są relatywnie niewielkie i ograniczają się przede wszystkim do odmiennej konstrukcji prawnej poszczególnych instrumentów finansowych, a nie dotyczą praktyki funkcjonowania systemu finansowego. Pomimo że rola różnic o podłożu religijnym powinna przyczynić się do ograniczenia negatywnych skutków kryzysu finansowego na świecie za sprawą występującej w bankowości islamskiej wyższej dywersyfikacji i awersji do ryzyka oraz możliwego większego wzajemnego zaufanie podmiotów rynkowych, przeprowadzone badanie nie daje podstaw do przyjęcia tezy, że w trakcie kryzysu zachowania obu systemów finansowych były różne. Co więcej, z analizy udziału kredytów zagrożonych w kredytach udzielonych przez sektor bankowy ogółem wynika, że ich poziom jest istotnie wyższy w krajach o wysokim udziale bankowości islamskiej w systemie finansowym.

Może to wynikać z konieczności konkurowania na większości rynków finansowych banków całkowicie islamskich z bankami komercyjnymi i ich produktami oferowanymi w trybie *Islamic Window* (IW), a także z konieczności inwestowania swoich wolnych środków finansowych przez banki islamskie (w szczególności operujące w trybie

IV) w aktywa finansowe na klasycznych rynkach finansowych. Konkurencja ta prowadzi często do erozji etycznych fundamentów bankowości islamskiej, która ze względu na swoje cele i rozwiązania techniczne promujące sprawiedliwość i dywersyfikację ryzyka, w wielu przypadkach przegrywa konkurencję o klienta z klasycznym system bankowym [El Diwany; 2003].

Ponadto, biorąc pod uwagę zakorzenienie obecnego systemu bankowości islamskiej w muzułmańskiej tradycji, która przez wiele dziesięcioleci wytworzyła mechanizmy obchodzenia zakazu oprocentowania depozytów i kredytów, część instrumentów finansowych (pomimo swojej zgodności *de iure* z prawami szariatu) jest *de facto* oparta na mechanizmach analogicznych do oprocentowania. Zwiększa to dodatkowo podobieństwo w funkcjonowaniu systemu bankowości islamskiej oraz bankowości klasycznej.

Nie bez znaczenia dla funkcjonowania bankowości islamskiej pozostaje również tradycyjna dla krajów muzułmańskich uznaniowość w interpretacji praw szariatu przez odpowiednie Rady Szariatu, nadzorujące zgodność finansów islamskich z zasadami Koranu i Sunny, a także związana z tym duża liczba rozwiązań zwyczajowych w sektorze bankowym [Buszko; 2005]. Jak wskazują opinie uczestników rynków finansowych uznaniowość ta prowadzi do powstawania mechanizmów korupcyjnych i pokusy nadużycia, a w wielu przypadkach opinia Rady Szariatu (*fatwa*) zależy od tego, czy zarządzający daną instytucją finansową znają osobiście jej członków [Greene; 2009], co dodatkowo rozmywa etyczne fundamenty bankowości islamskiej.

Bankowość islamska jest zatem raczej fasadą prawnoterminologiczną zasłaniającą mechanizmy rynkowe znane z bankowości klasycznej, a nie z gruntu nowym, alternatywnym systemem bankowym promującym wartości muzułmańskie w transakcjach finansowych

[Kuran; 1995]. Służy ona zatem w najlepszym wypadku jako spoiwo symboliczne, mające na celu ugruntowanie w krajach islamu tożsamości muzułmańskiej. Tym samym sprzyja ona budowaniu kapitału symbolicznego oraz akumulacji kapitału społecznego przez muzułmanów. Taka interpretacja roli bankowości islamskiej nie została jednak potwierdzona w powyższym badaniu, gdyż poziom zaufania (jeden z wymiarów kapitału społecznego) na rynku międzybankowym nie różnił się istotnie w bankowości islamskiej i w bankowości klasycznej. Można zatem przypuszczać, że bankowość islamska stanowi raczej „opium ludu” lub formę przemocy symbolicznej islamskich środowisk akademickich, mających na celu podtrzymywanie wrogiego, uwarunkowanego ideologicznie, nastawienia do cywilizacji zachodniej. Wskazuje na to okres powstania bankowości islamskiej (II poł. XX w.), kiedy kraje muzułmańskie radykalizowały swoje nastawienie do kultury Zachodu w odpowiedzi na procesy globalizacyjne oraz powstanie państwa żydowskiego na Półwyspie Arabskim [Huntington; 2007]. Potwierdzają to przykłady z różnych krajów islamskich, gdzie banki zgodne z prawami szariatu powstawały w odpowiedzi na kryzys zaufania wobec bankowości klasycznej (np. Malezja).

Reasumując, przedstawiona powyżej koncepcja bankowości islamskiej ma w dużej mierze charakter normatywny, określający pożądane z religijnego punktu widzenia zachowania podmiotów rynkowych, a nie faktyczne zależności przyczynowo-skutkowe panujące na rynkach finansowych krajów islamskich. Jak zauważa Rodinson [1974] również w przypadku innych aspektów działalności kapitalistycznej muzułmanów islamskie zasady promowania sprawiedliwości i współodpowiedzialności społecznej nie znajdują odzwierciedlenia w faktycznym funkcjonowaniu mechanizmów rynkowych. Co więcej, nawet ekonomiści islamscy wskazują na „interdyscyplinarny i normatywny” charakter nauki, którą się zajmują,

w tym w szczególności na rolę interpretacji świętych ksiąg islamu [Azid; 2010]. Tym samym ekonomia islamska pod względem topologii naukowej znacznie bardziej zbliżona jest do scholastycznej teologii, aniżeli do ekonomii klasycznej uprawianej na uniwersytetach krajów cywilizacji zachodniej. Wynikający zatem z przyjęcia określonych wartości o podłożu religijnym potencjał społeczno-ekonomiczny bankowości islamskiej nie został jeszcze do tej pory wykorzystany, także podczas globalnego kryzysu finansowego.

Literatura

1. Akerlof, G. A., R. J. Schiller (2010): *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton University Press.
2. Anand, K., P. Gai, M. Marsili (2009): Financial crises and the evaporation of trust.
3. Arif, M. (1985): Towards a Definition of Islamic Economics: Some Scientific Considerations. *Journal of Research in Islamic Economics* 2 (2): 79-83.
4. Azid, T. (2010): Anthology of Islamic Economics: Review of Some Basic Issues. *Review of Islamic Economics* 13 (2): 165-194.
5. Bader, M. K. I., S. Mohamad, M. Ariff, T. Hassan (2007): Cost Revenue, and Profit Efficiency of Conventional versus Islamic Banks: Financial Ratios Approach. *Review of Islamic Economics* 11: 89-106.
6. Banker, The (2007): TOP 500 Islamic Institutions. Published on www.thebanker.com: 5 Listopada 2007.
7. Banker, The (2009): Islamic banking keeps Iran recession-proof. Published on www.thebanker.com: 4 Sierpnia 2009.
8. Buszko, A. (2005): Wpływ rozwiązań zwyczajowych na funkcjonowanie islamskich banków komercyjnych. *Bank i Kredyt* 7/2005: 53-60.
9. Chong, B. S., M.-H. Liu (2008): Islamic banking: Interest-free or interest-based? *Pacific-Basin Finance Journal* 17: 125-144.
10. Economist, The (2010): *Sukuk it up*. 15th April 2010. Pobrane ze strony internetowej: www.economist.com.
11. El Diwany, T. (2003): Islamic Banking Isn't Islamic. http://www.islamic-finance.com/item100_f.htm
12. Grene, S. (2009): Moves afoot to plug gap in Islamic finance. *Financial Times*. 3 sierpnia 2009 r.: 3.
13. Haron, S., W. N. W. Azmi (2009): *Islamic Finance And Banking System. Philosophies, Principles & Practices*. McGraw-Hill.Malezja.
14. Hasan, Z. (2004): Measuring efficiency of Islamic banks: criteria, methods, and social priorities. MPRA Paper No. 2977.
15. Hasan, Z. (2010): Islamic Finance: Structure-objective mismatch and its consequences. MPRA Paper No. 21536.
16. Huntington, S. (2007): *Zderzenie cywilizacji*. Wydawnictwo MUZA. Warszawa.
17. Husain, A. S. (2010): Malaysia Rules in Islamic Finance : Kuala Lumpur dominates the market for Islamic bonds, called sukuk. Bloomberg News. 10th September. <http://gific.blogspot.com/2010/09/malaysia-rules-in-islamic-finance-kuala.html>
18. International Tax Review (2009): Recession opens door for Islamic finance. Wydanie: Lipiec/Sierpień 2009. Otrzymane za pośrednictwem Euromoney International.
19. Iqbal, Z., A. Mirakhor (2007): *An Introduction to Islamic Finance. Theory and Practice*. John Wiley & Sons (Asia) Ltd.
20. Islamic Research and Training Institute (2007): *Islamic Financial Services Industry Development. Ten-Year Framework and Strategies*.

21. Kamal, A. A., E. F. B. E. Yusof, J. Kashoogie (2010): Islamic Finance: Debt versus Equity Financing in the Light of Maqasid al-Shari'ah. MPRA Paper No. 20722.
22. Karwowski, J. (2005): Uwagi na temat bankowości islamskiej. *Bank i Kredyt* 9/2005: 67-74.
23. Karwowski, J. (2007): Islamskie indeksy giełdowe. *Bank i Kredyt* 5/2007: 67-76.
24. Khan, A. Z. (2009): Growth of Islamic Banking in Pakistan. Institute of Business and Technology. Pobrańe ze strony: Islamic Business Research Center www.kantakji.com
25. Khan, F. (2010): How 'Islamic' Is Islamic Banking? *Journal of Economic & Organization* doi: 10.1016/j.jebo.2010.09.015.
26. Kuran, T. (1995): Islamic Economics and the Islamic Subeconomy. *Journal of Economic Perspective* 9 (4): 155-173.
27. Kwaśnicki, W. (1998): Ekonomia klasyczna – spojrzenie z innej perspektywy. *Ekonomista* 5-6.
28. Lehmann, E. L. (2006): *Nonparametrics: Statistical Methods Based on Ranks*, Springer.
29. McGrath, A. E. (2009): Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu. Wydawnictwo Naukowe Sempre. Warszawa.
30. Noland, M. (2005): Religion and Economics Performance. *World Development* 33: 1215-1232.
31. Presley, J. R., J. G. Sessions (1994): Islamic Economics: The emergence of a new paradigm. *The Economics Journal* 104: 584-596.
32. Pryor, F. L. (2007): The Economic Impact of Islam on Developing Countries. *World Development* 35 (11): 1815-1835.
33. Rodinson, M. (1974 [2007]): *Islam and Capitalism*. Saqi Books. London.
34. Ruffle, B. J., R. Sosis (2010): Do religious context elicit more trust and altruism? An experiment on Facebook.
35. Święty Koran (1996): Tekst arabski i tłumaczenie polskie. Islam International Publications Ltd. Tilford, Surrey.
36. Weber, M. (1994): *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Wydawnictwo TEST. Lublin.
37. Weill, L. (2010): Do Islamic banks have greater market power? BOFIT Discussion Papers 2/2010.

Źródła danych:

1. The Banker Database [Banker].
2. BankScope Database [BankScope].
3. Bank Negara Malaysia [BNM].
4. CEIC Database [CEIC].
5. Islamic Development Bank [IDB].
6. Thomson Reuters Database [Reuters].
7. World Bank Database [WB].

Załącznik 1.

Wielkość wpłat, udział w kapitale oraz liczba głosów poszczególnych członków Islamic Development Bank (IDB)

No.	Country	Subscribed Capital ¹							Voting Power ²	
		No. of Shares	Percent of Total ³	Total	Callable	Paid-in	Overdue	Not Yet Due	Number of Votes	Percent of Total
1	Afghanistan	993	0.07	9.93	4.93	2.60	1.52	0.88	1,253	0.11
2	Albania	923	0.06	9.23	6.73	2.50	-	-	1,209	0.11
3	Algeria	45,922	3.05	459.22	334.96	102.82	0.04	21.41	33,650	3.02
4	Azerbaijan	1,819	0.12	18.19	13.27	3.87	0.20	0.85	1,793	0.16
5	Bahrain	2,588	0.17	25.88	18.88	7.00	-	0.00	2,489	0.22
6	Bangladesh	18,216	1.21	182.16	132.87	39.06	1.73	8.50	13,477	1.21
7	Benin	1,819	0.12	18.19	13.27	3.90	0.17	0.85	1,796	0.16
8	Brunei	4,585	0.30	45.85	33.44	10.27	0.003	2.14	3,810	0.34
9	Burkina Faso	2,463	0.16	24.63	12.22	8.61	1.67	2.14	2,583	0.23
10	Cameroon	4,585	0.30	45.85	33.44	8.13	2.14	2.14	3,596	0.32
11	Chad	977	0.06	9.77	4.85	2.87	1.20	0.85	1,272	0.11
12	Comoros	465	0.03	4.65	2.15	0.56	1.94	0.00	857	0.08
13	Côte D'Ivoire	465	0.03	4.65	2.15	2.51	-	-0.01	858	0.08
14	Djibouti	496	0.03	4.96	2.46	1.63	0.88	0.00	996	0.09
15	Egypt	127,867	8.48	1,278.67	932.67	285.45	0.05	60.50	92,720	8.31
16	Gabon	5,458	0.36	54.58	39.81	11.22	1.01	2.55	4,340	0.39
17	Gambia	923	0.06	9.23	6.73	2.50	-	0.00	1,209	0.11
18	Guinea	4,585	0.30	45.85	33.44	8.14	2.14	2.14	3,597	0.32
19	Guinea Bissau	496	0.03	4.96	2.46	2.21	0.29	0.00	996	0.09
20	Indonesia	40,648	2.70	406.48	282.22	102.58	0.27	21.41	30,989	2.78
21	Iran	129,334	8.58	1,293.34	943.37	289.63	-	60.34	93,869	8.42
22	Iraq	4,824	0.32	48.24	35.19	13.05	-	-0.001	4,207	0.38
23	Jordan	7,350	0.49	73.50	53.61	16.46	-	3.43	5,806	0.52
24	Kazakhstan	1,929	0.13	19.29	14.00	4.41	0.03	0.85	1,895	0.17
25	Kuwait	98,588	6.54	985.88	489.24	394.20	16.89	85.55	88,844	7.97
26	Kyrgyz Republic	923	0.06	9.23	6.73	2.50	-	0.00	1,209	0.11
27	Lebanon	977	0.06	9.77	4.85	4.07	-	0.85	1,392	0.12
28	Libya	147,824	9.81	1,478.24	1,078.24	370.35	0.01	29.65	111,149	9.97
29	Malaysia	29,401	1.95	294.01	214.45	65.84	0.01	13.71	21,725	1.95
30	Maldives	923	0.06	9.23	6.73	2.50	-	-0.001	1,209	0.11
31	Mali	1,819	0.12	18.19	13.27	3.57	0.51	0.85	1,763	0.16
32	Mauritania	977	0.06	9.77	4.85	3.23	0.84	0.85	1,308	0.12
33	Morocco	9,169	0.61	91.69	66.88	20.34	-	4.27	7,120	0.64
34	Mozambique	923	0.06	9.23	6.73	2.53	-	-0.03	1,212	0.11
35	Niger	2,463	0.16	24.63	12.22	7.27	3.00	2.14	2,449	0.22
36	Nigeria	465	0.03	4.65	2.15	2.05	-	0.45	857	0.08
37	Oman	5,092	0.34	50.92	37.14	11.42	-	2.37	4,177	0.37
38	Pakistan	45,922	3.05	459.22	334.96	102.85	0.01	21.41	33,654	3.02
39	Palestine	1,955	0.13	19.55	9.70	5.11	3.05	1.70	1,981	0.18
40	Qatar	129,750	8.61	1,297.50	942.89	93.47	-	261.14	74,294	6.66
41	Saudi Arabia	368,513	24.44	3,685.13	2,687.96	825.11	0.28	171.78	266,524	23.90
42	Senegal	4,589	0.30	45.89	33.47	8.17	2.11	2.14	3,602	0.32
43	Sierra Leone	496	0.03	4.96	2.46	1.81	0.30	0.38	996	0.09
44	Somalia	496	0.03	4.96	2.46	2.50	-	-0.001	996	0.09
45	Sudan	7,277	0.48	72.77	53.08	12.90	3.40	3.39	5,414	0.49
46	Suriname	923	0.06	9.23	6.73	2.50	-	-0.001	1,209	0.11
47	Syria	1,849	0.12	18.49	13.49	4.08	0.04	0.88	1,829	0.16
48	Tajikistan	496	0.03	4.96	2.46	2.47	-	0.03	996	0.09
49	Togo	496	0.03	4.96	2.46	2.64	-	-0.14	996	0.09
50	Tunisia	1,955	0.13	19.55	9.70	8.16	-	1.69	2,286	0.20
51	Turkey	116,586	7.73	1,165.86	850.39	206.64	54.41	54.41	79,222	7.10
52	Turkmenistan	496	0.03	4.96	2.46	2.50	-	0.00	996	0.09
53	U.A.E.	104,596	6.94	1,045.96	762.93	234.23	0.08	48.73	76,010	6.82
54	Uganda	2,463	0.16	24.63	12.22	8.90	1.38	2.14	2,612	0.23
55	Uzbekistan	250	0.02	2.50	0.00	1.50	-	1.00	750	0.07
56	Yemen	9,238	0.61	92.38	67.57	20.43	0.10	4.27	7,162	0.64
Net Shortfall/ (Overpayment)		-	-	-	-	-	-0.52	0.52	-	-
Sub-Total		1,507,620	100.00	15,076.20	10,699.99	3,368.01	101.15	907.05	1,115,210	100.00
Uncommitted		92,380	*	923.80	895.12	-	-	-	-	-
Grand Total		1,600,000	100.00	16,000.00	11,595.11	3,368.01	101.15	907.05	1,115,210	100.00

Źródło: IDB Annual Report 1429H (2008).

Załącznik 2.

Podstawowe wskaźniki społeczno-ekonomiczne dla poszczególnych krajów będących członkami Islamic Development Bank (IDB)

No.	Country	Total Population (million)	Annual Population Growth (%)	Life Expectancy at Birth (Years)	Real GDP Growth (%)	GDP (current, \$ billion)	GDP per Capita (current, \$)	PPP GDP (current, \$ billion)	Exchange Rate (National Currency Per \$)
		2007	2007	2006	2007	2007	2007	2007	2008
1	Afghanistan	27.1	3.7	42	11.5	11.6	428	27.1	49.50
2	Albania	3.2	0.3	71	5.7	10.6	3,313	20.3	..
3	Algeria	33.9	1.5	71	3.8	135.3	3,991	262.1	64.60
4	Azerbaijan	8.6	1.0	64	23.9	31.2	3,628	64.1	0.80
5	Bahrain	0.8	1.9	75	6.0	17.4	21,750	24.4	0.40
6	Bangladesh	158.6	1.6	63	6.4	67.7	427	197.0	68.60
7	Benin	9.0	3.0	55	4.5	5.4	600	11.8	447.81
8	Brunei	0.4	1.9	77	0.6	12.3	30,750	19.6	1.40
9	Burkina Faso	14.8	2.9	47	3.5	6.8	459	16.6	447.81
10	Cameroon	18.5	2.0	51	3.3	20.6	1,114	39.4	447.81
11	Chad	10.8	2.8	46	0.3	7.1	657	15.9	447.81
12	Comoros	0.6	2.0	65	1.0	0.4	667	0.7	335.90
13	Cote d'Ivoire	19.3	1.9	53	1.4	19.6	1,016	32.2	447.81
14	Djibouti	0.8	1.8	56	5.3	0.8	1,000	1.7	177.90
15	Egypt	75.5	1.7	68	7.1	128.1	1,697	403.9	..
16	Gabon	1.3	1.5	58	5.3	10.7	8,231	20.2	447.81
17	Gambia	1.7	2.6	59	6.2	0.6	353	2.1	..
18	Guinea	9.4	2.1	53	1.6	4.6	489	10.7	..
19	Guinea Bissau	1.7	2.9	48	2.5	0.4	235	0.8	447.81
20	Indonesia	225.6	1.2	68	6.3	432.8	1,918	841.1	..
21	Iran	71.0	1.3	71	7.1	270.9	3,815	776.5	9,428.50
22	Iraq	30.4	2.8	56
23	Jordan	5.7	3.2	71	6.0	15.8	2,772	28.0	..
24	Kazakhstan	15.5	1.1	64	8.4	103.8	6,697	167.6	120.30
25	Kuwait	2.7	2.4	78	4.6	111.5	41,296	130.2	0.30
26	Kyrgyz Republic	5.2	1.0	66	7.9	3.5	673	10.4	36.60
27	Lebanon	4.1	1.0	70	3.0	24.0	5,854	41.4	1,507.50
28	Libya	6.2	1.9	72	6.8	58.3	9,403	88.5	..
29	Malaysia	26.5	1.7	72	6.2	180.7	6,819	355.2	3.30
30	Maldives	0.3	1.7	72	7.6	1.0	3,333	1.6	12.80
31	Mali	12.3	3.0	46	3.0	6.9	561	13.4	447.81
32	Mauritania	3.1	2.5	58	0.8	2.6	839	6.0	..
33	Morocco	30.9	1.2	72	2.7	73.3	2,372	125.4	7.80
34	Mozambique	21.4	1.9	50	6.9	7.8	364	17.0	..
35	Niger	14.2	3.3	42	3.1	4.2	296	8.9	447.81
36	Nigeria	148.0	2.2	48	6.3	165.7	1,120	292.6	..
37	Oman	2.6	2.1	74	6.4	40.4	15,538	61.7	0.40
38	Pakistan	162.4	2.1	63	6.1	143.6	884	410.0	70.40
39	Palestine	3.9	2.5	4.0
40	Qatar	0.8	1.8	77	15.9	73.3	91,625	79.7	3.64
41	Saudi Arabia	24.2	2.2	70	3.5	381.7	15,773	554.3	3.75
42	Senegal	12.4	2.8	59	4.6	11.2	903	20.7	447.81
43	Sierra Leone	5.8	1.8	40	6.5	1.7	293	4.0	..
44	Somalia	8.7	2.9	55
45	Sudan	38.6	2.2	60	10.0	47.6	1,233	80.5	2.10
46	Suriname	0.5	0.5	68	5.5	2.2	4,400	3.6	2.75
47	Syria	19.9	2.5	72	5.2	38.1	1,915	89.8	11.23
48	Tajikistan	6.7	1.5	64	7.8	3.7	552	11.8	3.40
49	Togo	6.6	2.6	57	2.1	2.5	379	5.3	447.81
50	Tunisia	10.2	1.2	72	6.3	35.0	3,431	76.9	1.20
51	Turkey	73.9	1.2	73	4.6	657.1	8,892	922.2	..
52	Turkmenistan	5.0	1.3	63	11.6	12.9	2,580
53	Uganda	30.9	3.4	50	8.3	11.2	362	29.0	..
54	U.A.E.	4.4	2.7	78	7.4	190.7	43,341	170.3	3.67
55	Uzbekistan	26.9	1.4	68	9.2	22.3	829	65.2	..
56	Yemen	22.4	3.0	61	3.0	22.5	1,004	52.3	..
Total/Average		1,485.9	1.9	62	6.1	3,655.7	2,460	6,711.7	..

No.	Country	Inflation (based on consumer price index) (%)			Narrow Money (M1) (annual percentage change)			Broad Money (M2) (annual percentage change)		
		2005	2006	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
1	Afghanistan	12.3	5.1	13.0	32.8	46.0
2	Albania	2.4	2.4	2.9	15.2	17.1	4.8	14.1	16.0	13.7
3	Algeria	1.6	2.5	3.6	9.8	34.1	36.0	8.8	20.6	22.8
4	Azerbaijan	9.7	8.4	16.6	14.9	145.2	96.9	23.2	86.9	73.2
5	Bahrain	2.6	2.2	3.4	23.4	21.0	23.2	22.0	14.9	39.3
6	Bangladesh	7.0	7.1	9.1	18.1	32.1	16.8	16.0	20.2	13.6
7	Benin	5.4	3.8	1.3	33.3	11.9	17.3	26.3	14.5	19.6
8	Brunei	1.1	0.2	0.3	1.3	10.8	-2.8	-4.5	2.1	6.7
9	Burkina Faso	6.4	2.4	-0.2	-7.0	4.2	27.7	-4.8	11.0	23.8
10	Cameroon	2.0	5.1	0.9	0.4	12.4	24.5	4.9	10.3	14.9
11	Chad	7.9	7.9	-8.8	32.2	54.2	9.0	31.3	52.3	9.8
12	Comoros	3.0	3.4	4.5	8.6	-2.9	51.8	3.2	-1.7	52.3
13	Cote d'Ivoire	3.9	2.5	1.9	7.5	11.0	27.9	7.7	10.3	23.6
14	Djibouti	3.1	3.5	5.0	0.6	20.0	17.9	11.3	11.2	8.6
15	Egypt	8.8	4.2	11.0	20.4	20.0	25.1	11.5	15.0	19.1
16	Gabon	1.2	-1.4	5.0	36.4	17.0	11.6	27.5	16.4	6.9
17	Gambia	5.0	2.1	5.4	6.9	26.0	0.6	13.1	26.2	6.7
18	Guinea	31.4	34.7	22.9	21.9	33.4
19	Guinea Bissau	3.4	2.0	4.6	20.3	3.1	19.2	21.3	4.4	24.9
20	Indonesia	10.5	13.1	6.2	10.2	28.1	29.7	16.4	14.9	19.3
21	Iran	10.4	11.9	18.4	22.8	25.9	30.5	22.8	29.1	30.6
22	Iraq	15.8	31.4	46.7	3.7	33.8	37.1
23	Jordan	3.5	6.3	5.4	28.2	12.4	6.2	21.4	12.8	12.4
24	Kazakhstan	7.6	8.6	10.8	18.0	60.3	19.6	26.3	78.1	25.9
25	Kuwait	4.1	3.1	5.5	20.7	-3.6	18.1	12.0	21.7	19.3
26	Kyrgyz Republic	4.3	5.6	10.2	16.4	51.9	40.2	10.0	51.5	33.2
27	Lebanon	-0.7	5.6	4.1	-2.6	12.5	7.7	4.5	7.8	12.4
28	Libya	2.9	1.4	6.2	31.8	15.5	42.4	29.0	14.1	38.0
29	Malaysia	3.0	3.6	2.0	8.7	12.2	18.7	6.3	11.5	10.5
30	Maldives	3.3	3.5	7.4	22.5	22.2	18.8	11.7	20.6	23.7
31	Mali	6.4	1.9	2.5	12.8	8.1	1.4	9.8	6.0	13.7
32	Mauritania	12.1	6.2	7.3
33	Morocco	1.0	3.3	2.0	14.3	16.2	19.1	14.0	17.0	16.1
34	Mozambique	6.4	13.2	8.2	23.8	21.3	24.6	24.3	21.4	26.2
35	Niger	7.8	0.1	0.1	5.7	17.3	19.5	7.0	14.8	24.7
36	Nigeria	17.8	8.3	5.5	15.9	25.5	61.0	16.2	39.7	58.1
37	Oman	1.9	3.4	5.9	25.4	8.9	45.5	21.7	24.5	34.7
38	Pakistan	9.3	7.9	7.8	36.7	17.1	19.6	16.5	14.6	19.5
39	Palestine	9.0	3.9	6.1	20.4
40	Qatar	8.8	11.8	13.8	53.2	24.7	26.9	43.3	37.9	32.7
41	Saudi Arabia	0.6	2.3	4.1	7.8	10.0	22.7	13.2	20.4	20.1
42	Senegal	1.7	2.1	5.9	8.4	14.1	15.3	8.2	12.5	13.1
43	Sierra Leone	12.1	9.5	11.7	23.1	15.4	12.3	31.3	21.4	22.6
44	Somalia
45	Sudan	8.5	7.2	8.0	34.5	29.4	8.1	43.5	29.7	10.3
46	Suriname	9.9	11.3	6.4	9.7	22.7	26.3	10.7	23.7	29.1
47	Syria	7.2	10.4	4.7	14.3	-4.0	2.4	11.3	7.3	9.6
48	Tajikistan	7.3	10.0	13.2	-0.04	30.4	262.5	25.9	59.7	169.9
49	Togo	6.8	2.2	1.0	-3.2	33.0	12.1	2.2	22.6	16.8
50	Tunisia	2.0	4.5	3.1	13.7	13.1	12.0	11.0	11.6	12.4
51	Turkey	8.2	9.6	8.8	48.0	58.6	11.2	25.1	32.6	15.2
52	Turkmenistan	10.7	8.2	6.3
53	Uganda	8.0	6.6	6.8	21.0	17.7	21.0	17.2	16.9	22.0
54	U.A.E.	6.2	9.3	11.1	29.2	14.9	51.4	30.5	23.2	41.7
55	Uzbekistan	10.0	14.2	12.3
56	Yemen	11.8	18.2	12.5	13.3	26.2	9.9	14.4	26.1	17.0
	All MCs	7.4	7.9	8.2	21.8	27.7	25.7	18.0	23.9	22.8

No.	Country	Human Development Index (2006)			Human Poverty Index (2006)		Public Expenditure on Health (2006) (% of GDP)	Public Expenditure on Education (Latest available year) (% of GDP)	Average Real GDP Per Capita (current, \$) (2004-2008)
		Rank	Value (Index)	Status	Value (%)	Rank			
1	Afghanistan	60.2	135	1.0	1.9	..
2	Albania	69	0.807	High	4.6	15	2.6	2.9	1,599
3	Algeria	100	0.748	Medium	18.1	71	2.6	..	2,133
4	Azerbaijan	97	0.758	Medium	11.8	50	1.0	2.3	1,545
5	Bahrain	32	0.902	High	8.3	37	2.5	3.6	14,382
6	Bangladesh	147	0.524	Medium	36.9	110	0.8	2.7	421
7	Benin	161	0.459	Low	44.5	125	3.0	4.4	326
8	Brunei	27	0.919	High	1.6	5.2	18,068
9	Burkina Faso	173	0.372	Low	53.7	131	4.0	4.2	256
10	Cameroon	150	0.514	Medium	31.5	92	1.5	3.1	690
11	Chad	170	0.389	Low	56.2	133	1.5	1.9	264
12	Comoros	137	0.572	Medium	21.2	77	1.6	3.8	376
13	Côte d'Ivoire	166	0.431	Low	40.5	120	0.8	4.6	555
14	Djibouti	151	0.513	Medium	26.5	85	4.5	8.4	818
15	Egypt	116	0.716	Medium	20	73	2.3	4.2	1,740
16	Gabon	107	0.729	Medium	20.2	74	3.0	3.8	4,340
17	Gambia	160	0.471	Low	40.9	121	3.4	2.0	328
18	Guinea	167	0.423	Low	50.9	128	0.7	1.6	406
19	Guinea Bissau	171	0.383	Low	36.7	109	1.7	5.2	131
20	Indonesia	109	0.726	Medium	17.2	69	1.0	2.9	989
21	Iran	84	0.777	Medium	12	51	4.4	4.7	2,030
22	Iraq	22.6	80	3.1	5.1	..
23	Jordan	90	0.769	Medium	6.1	22	4.8	4.9	2,176
24	Kazakhstan	71	0.807	High	7.8	34	2.5	2.3	2,140
25	Kuwait	29	0.912	High	1.7	4.8	21,163
26	Kyrgyz Republic	122	0.694	Medium	8.7	39	2.5	4.9	337
27	Lebanon	78	0.796	Medium	8.5	38	3.8	2.7	5,151
28	Libya	52	0.840	High	13.6	60	2.2	2.7	7,109
29	Malaysia	63	0.823	High	6.4	23	1.9	6.2	4,548
30	Maldives	99	0.749	Medium	17.1	68	10.6	7.7	3,427
31	Mali	168	0.391	Low	56.3	134	2.9	4.1	287
32	Mauritania	140	0.557	Medium	35.9	106	1.7	2.3	464
33	Morocco	127	0.646	Medium	31.8	93	1.9	6.8	1,644
34	Mozambique	175	0.366	Low	48.2	127	2.7	5.0	329
35	Niger	174	0.370	Low	55.1	132	1.9	3.4	167
36	Nigeria	154	0.499	Low	37	111	1.2	0.8	457
37	Oman	53	0.839	High	15	64	2.1	3.6	9,714
38	Pakistan	139	0.562	Medium	33.6	100	0.4	2.3	632
39	Palestine	106	0.731	Medium	6.7	26	1,000
40	Qatar	34	0.899	High	7.2	29	3.2	3.3	..
41	Saudi Arabia	55	0.835	High	12.5	55	2.6	6.8	9,916
42	Senegal	153	0.502	Medium	41.1	123	1.7	5.4	503
43	Sierra Leone	179	0.329	Low	51.2	129	1.9	3.8	225
44	Somalia	0.4	..
45	Sudan	146	0.526	Medium	34.3	101	1.4	12.1	493
46	Suriname	89	0.770	Medium	10.1	46	2.5	9.0	2,748
47	Syria	105	0.736	Medium	13	57	2.1	3.2	1,295
48	Tajikistan	124	0.684	Medium	18.3	72	1.1	3.5	248
49	Togo	159	0.479	Low	37.2	112	1.4	2.6	239
50	Tunisia	95	0.762	Medium	16.1	66	2.4	7.3	2,531
51	Turkey	76	0.798	Medium	8.7	40	5.4	4.0	4,807
52	Turkmenistan	108	0.728	Medium	3.2	4.3	..
53	Uganda	156	0.493	Low	32.2	94	2.0	5.2	277
54	U.A.E.	31	0.903	High	7.8	33	1.9	5.2	24,848
55	Uzbekistan	119	0.701	Medium	9.2	43	2.4	7.4	735
56	Yemen	138	0.567	Medium	36.6	108	2.1	9.9	549
56	IDB-56	..	0.625	Medium	27.2	..	2.2	4.5	2,159

Źródło: IDB Annual Report 1429H (2008).